

500 ÉVE REFORMÁCIÓ

Összeállította és szerkesztette: FAGGYAS SÁNDOR

Írta: FAGGYAS SÁNDOR és KORÁNYI ANDRÁS

© PRÚSZ, 2015

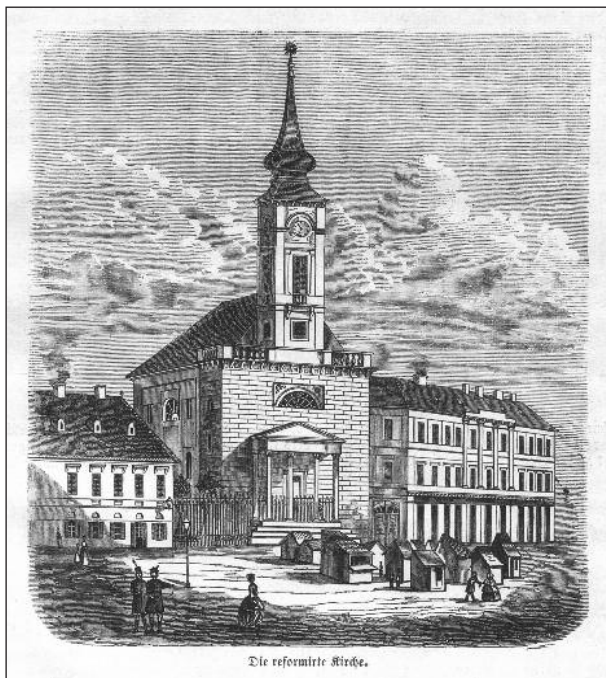
© FAGGYAS SÁNDOR, 2015

© KORÁNYI ANDRÁS, 2015

500 ÉVE REFORMÁCIÓ

Lét év múlva, 2017-ben ünnepeljük Európában és világszerte a reformáció kezdetének ötszázadik évfordulóját. Az elmúlt két évezred vallási, egyházi megújulási mozgalmi közül kiemelkedett a reformáció. A protestáns reformáció azonban a 16. században több volt, mint egy, az egyház megújulásáért indított mozgalom. Ez egyben egy új kezdetet is jelentett Európában: a politikában, a szociális életben, a művészetben és a kultúrában, a képzésben és a gazdaságban egyaránt. Luther, Kálvin és a többi nagy reformátor egyházat, társadalmat, történelmet formáló szerepe megkérdőjelezhetetlen. Sem Európa, sem a lakott földkerekség történelme és jelene nem értelmezhető már a reformáció gazdasági, társadalmi, etikai, filozófiai vagy kulturális hatása nélkül. A reformáció 2017-es jubileuma kiváló alkalom és lehetőség arra, hogy jobban megismerjük és megértsük, mit adott a reformáció Európának és a nagyvilágnak, mi a reformáció lényege, ma is érvényes fő üzenete, hogyan változtatta meg az egyházat, a társadalmat, a közösségeket a protestáns keresztény hit az elmúlt fél évezredben, s érvényes-e még ma is a semper reformanda jelszó...

A reformáció történetével, örökségével és a jelenre gyakorolt sokrétű hatásával azért is indokolt és hasznos foglalkozni, mert az elmúlt fél évezredben a kereszténységen belül a második legnagyobb lélekszámú családdá nőtt a protestantizmus. Ma a világon élő 7,3 milliárd ember közül mintegy 2,2 milliárd ember vallja kereszténynek magát, vagyis a Föld népességének 30 százaléka tartozik valamelyik keresztény

A Kálvin téri református templom

egyházhoz. A legnagyobb világvallás híveinek mintegy fele római katolikus, 37 százaléka pedig protestáns – ez több mint 800 millió embert jelent. A legtöbb protestáns hívő még mindig a nyugati civilizáció régióiban – szülőföldjén, Európában, Észak-Amerikában, valamint Ausztráliában, Új-Zélandon és Óceániában – található, de szinte nincs olyan ország a világon, ahol ne lennének protestánsok. A hagyományos és neoprotestáns felekezetek rendkívül sokszínű családjához tartozó közösségek legdinamikusabb, legnagyobb

mértékű lélekszámösvölése az utóbbi idősakban főként Afrika Szahara alatti részén és Ázsia egyes országaiban tapasztalható. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy száz évvel ezelőtt a világ keresztényeinek még kétharmada élt Európában, ma már csupán egynegyede.

A „protestáns” megjelölés gyűjtőfogalma sok száz önálló hitvallásos közösséget, szervezetet, egyházat, szektát jelent. Ezek sorában az egyik legkorábbi és legnagyobb az evangélikus (lutheránus) egyház: híveinek száma a világban ma legalább 80 millió, akiknek zöme Németországban, Skandináviában, valamint a Baltikumban él. A reformáció másik ősi ága a református (kálvinista, presbiteriánus) egyház: a statisztikák ma 70 millió követőjéről adnak számot Hollandiában, Skóciában, Svájcban, Magyarországon és Erdélyben, valamint az USA-ban és szerte a harmadik világ missziós közösségeiben. A régi és népes protestáns közösségek közé tartozik az anglikán egy-

A Deák téri evangélikus templom

ház is a maga 80 millió követőjével: ez Nagy-Britanniában többségi és államegyház, de a régi brit koronagyarmatok (Ausztrália, Kanada, Dél-Afrika, Új-Zéland) legfontosabb reformált vallása is. Közösségeit megtaláljuk az USA-ban és szinte minden, egykor brit gyarmati uralom alá tartozott országban, főleg a fekete-afrikai régióban.

A nagy protestáns egyházak közé tartozik a baptista is: 40 millió követőjének zöme az USA-ban és más angol kultúrájú országokban él, de gyülekezeteit csaknem minden protestáns népesség által is lakott országban megtaláljuk. A metodisták világszerte 60 millióan vannak: ez az amerikai protestantizmus legnagyobb közössége, de szórvány-egyházként szinte mindenütt megtalálhatók. Az újabb protestáns egyházak sorában Európában, Amerikában és a missziókban is elterjedt a pünkösdi egyház (mozgalom); 30 millió követője között különösen népesekek és jelentősek a Latin-Amerikában – elsősorban Brazíliában – működők. Ugyancsak jelentős és ismert protestáns hitágazat az adventista: 10 millió híve közül a legtöbben az USA területén élnek, kisebbségi mozgalomként azonban követői szinte az egész keresztény világban meglelhetők.

REFORMÁCIÓI FOGALOMTÁR

1. A 95 TÉTEL

A reformáció kezdetét jelentő vitatételek, amelyeket Luther Márton, a wittenbergi egyetem professzora tett közzé 1517. október 31-én a vártemplom kapujára szegezve. Luther a búcsúval való üzletelést – azaz a „szent üzletet”, ahogyan akkor Rómában hívták – támadta meg: a halál utáni, tisztítótűzbeli büntetés vagy vezeklés pénzzel való megváltását. E „bűnök” köre az egyházi előírások megszegésére, illetve egyéb vétkekre terjedt ki, amelyeknek elengedését az egyház hatáskörébe sorolták be. A büntetés rendezéséről szóló igazolás kiváltását egyfajta „illetékhez” kötötték – a korabeli reklám szövegével: „amikor a pénz a ládában csörren, a lélek a pokolból a mennybe röppen”. Luther éles bírálata egyrészt a bűnbocsánat pénzért való árusítása ellen szólt, másrészt viszont az ellen is, hogy az egyházi előírásokat előbbre helyezték, mint az Isten akaratának való engedelmességet – ez utóbbi viszont az emberi lelkiismeret gyötrelmeinek valódi forrása, amit a krisztusi megváltás elsősorban akar orvosolni anélkül, hogy az egyház egyéb vallásos feltételekhez köthetné azt.

Amikor Urunk és Mesterünk, Jézus Krisztus ezt mondja: „térjetelek meg!”, azt akarja, hogy hívei egész élete megtérés legyen!
(1. tétel, 1517)

2. A „SOLA-FORMULÁK”

A protestáns tanítás velejét szokás a négy – református hagyomány szerint öt – „sola-formulával” összefoglalni. Ennek a kivonatolásnak a megszilárdulása ugyan az első reformátori nemzedék utáni időre tehető, mégis visszatükrözi a reformátori tanítás csomópontjait az üdvösség elérésére nézve: sola fide – egyedül hit által; sola gratia – egyedül kegyelemből; sola scriptura – egyedül a Szentírás alapján; solus Christus – egyedül Krisztus (a református hagyományban ehhez csatlakozik a soli Deo gloria – egyedül Istené a dicsőség)

A „sola-formulák” üzenete világos: először is világossá teszi, hogy mely pontokon volt hangsúlyos az uralkodó teológiai felfogással szembeni reformációs igény. Másodszor ezek bibliai alapfogalmak, ezért annak szellemében kell helyreállítani a hitről, kegyelemről, Krisztusról szóló tanítást. Harmadjára pedig ezek pozitív megfogalmazásai a protestáns teológiai mondanivalónak, ugyanakkor azt is kifejezik: nem cselekedetek által, nem érdemekért, nem az egyházi vagy filozófiai hagyomány alapján – és nem Krisztus helyére állítva bármi vagy bárki mást – lehet elnyerni az üdvösséget.

3. PROTESTÁNS

A kifejezés – hasonlóan a lutheránus vagy kálvinista elnevezésekhez – eredetileg gúnynév volt. Az egyik a reformáció híveinek izgatóságát, a másik a „rebellis reformátorok” törekvéseinek kicsinyes emberi dimenzióját akarta kifejezésre juttatni. A protestáns elnevezés az 1529-es speyeri német birodalmi gyűlésre nyúlik vissza, amikor is V. Károly császár

kijelentette, hogy eltörli a föld színéről a reformáció híveit. Ekkor öt fejedelem és tizennégy város protestált, azaz hivatalos tiltakozást jelentett be. Mindez előzménye volt a következő évi augsburgi birodalmi gyűlésnek, ahol az evangélikusság – hitvallása benyújtását követően – nyíltan kiállt az evangélium ügyéért. A reformáció egyházai ma már természetesnek tartják, sőt büszkén vállalják ezt a jelzőt – a szó kettős értelmében is: akik felemelik a szavukat a hit szabad gyakorlásáért, és akik egyben valami mellett kiállva tanúskodnak is.

4. ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK

Az evangélikusság himnusza, amelynek szövegét és dallamát egyaránt Luther Márton szerezte a bibliai 46. zsoltár alapján az evangélikus korál, azaz népének formájában. Különösen német földön és Közép-Európa más tájain elterjedt, az evangélikusság fennmaradásáért vívott évszázados küzdelemben nyújtott bátorítást és vigasztalást. Templomi ünnepeinken fennállva énekeljük, hazánkban gyakran olvashatjuk az evangélikus templomok homlokzatán, egyes evangélikus településeken általános köszönési forma még ma is.

„Erős vár a mi Istenünk, / Jó fegyverünk és pajzsunk. /
Ha ő velünk, ki ellenünk? / Az Úr a mi oltalmunk. / Az ő
ellenség / Most is üldöz még, / Nagy a serege, / Csalárdság
fegyvere; / Nincs ilyen több a földön.

Erőnk magában mit sem ér, / Mi csakhamar elesnénk; /
De küzd értünk a hős vezér, / Kit Isten rendelt mellénk. /
Kérdezed: ki az? / Jézus Krisztus az, / Isten szent Fia, / Az
ég és föld Ura, / Ő a mi diadalmunk!”

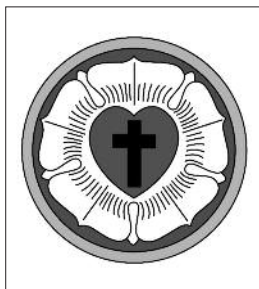
5. TEBENNED BÍZTUNK ELEITŐL FOGVA

A reformátusság himnusza, amelyet a reformátusságra jellemző genfi zsoltárok között találhatunk meg, Béza Tivadar genfi teológus és Loys Bourgeois zeneszerző éneke, amelyet Szenci Molnár Albert ültetett át magyarra a 17. század első harmadában. Hitvalló és buzdító templomi ének, amely erőforrása volt az üldözött hazai reformátusságnak évszázadokon át. Olvashatjuk templomok homlokzatán éppúgy, mint belső templomi terekben.

„Tebenned bíztunk eleitől fogva, / Uram, téged tartottunk hajlékunknak! / Mikor még semmi hegyek nem voltak, / Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, / Te voltál és Te vagy, erős Isten, / És Te megmaradsz minden időben!”

6. LUTHER-RÓZSA

A Luther-rózsa az evangélikusság jelképévé vált, első faragott változatát Luther wittenbergi otthonában, a fekete kolostor egyik kapuján találjuk megfaragva. A hagyomány szerint Bora Katalin, Luther felesége tervezte meg a férje számára, aki azt később pecsétjeként használta.

Luther így írt erről: „Legyen először egy fekete kereszt egy természetes színű szívben, mellyel arra emlékeztetem magamat, hogy a Megfeszítettben való hit üdvözít minket, >mert szívvel hiszünk, hogy megigazuljunk< (Róm 10,10).

Bár a fekete kereszt gyilkos eszköz, ezért fájdalmat okoz, mégis meghagyja a szív színét, nem rontja meg természetét, azaz nem öl meg, hanem életben tart, >mert az igaz ember hitből fog élni< (Róm 1,17). Ez a szív azonban fehér rózsá közepén álljon, jelezvén, hogy a hit örömet, vigaszt és békét ad, és nyomban vidám, fehér rózsába helyez, mert nem úgy nyújt békét és örömet, mint a világ (Jn 14,27)... Ez a rózsá égszínkék mezőben helyezkedik el, mert ez a lelki és hitbeli öröm a kezdete az eljövendő mennyei boldogságnak... És ezt a mezőt aranygyűrű zárja közbe, mert mennyei boldogságunk örökké tart, és nem szakad vége...”

7. A KÁLVIN-CSILLAG

A nyolcágú, aranszélű fehér Kálvin-csillag – különösen is a magyarországi reformátusság körében – igen elterjedt felekezeti jelkép: leggyakrabban templomok tornyán láthatjuk, ahol az ellenreformáció megpróbáltatásai közepette – a katolikus templomokon ábrázolt kereszt helyett – honosodott meg. (Egyes vidékeken még az evangélikusság is ezt a toronydíszet használta, használja!) Eredeti formájában kereszt alakot formál át csillaggá, ezzel megjelenítve Isten hatalmát és mindenhatóságát, egyben ősi Krisztus-szimbólum is a legfényesebb hajnalcsillag ragyogását kötve a Megváltó személyéhez.

8. AZ EGYETEMES PAPSÁG ELVE

Luthernek és általánosságban a reformátoroknak a tanításában nagy hangsúlyt kapott, hogy minden Krisztusban hívő keresztény ember elhívást kapott az istenes élet szolgálatára, s ebben ugyan különbséget lehet tenni a hivatások tartalmában, de nem lehet hierarchikusan egymás alá és fölé rendelni őket. Azaz az egyházi – lelkeszi, papi, püspöki stb. – szolgálat nem magasabb rendű a más – például szülői, házastársi, tanítói stb. – szolgálatoknál, sőt „még a cseléd lány is istentiszteletet végez a mosogatással, ha hivatását Isten tetszése szerint végzi”. Természetesen az egyház mint a keresztények közössége a jó rend érdekében fenntart bizonyos feladatokat az ezzel megbízottak és erre felkészítettek (lelkészek) számára, ugyanakkor az egyház építése, a misszió, a Krisztus példáját követő szeretetszolgálat mindenkinek egyaránt kötelessége. Ennek fontos következménye, hogy a keresztény gyülekezetek és egyházkormányzati szervek paritásos alapon, azaz lelkeszi és nem-lelkeszi együttműködésben működnek (presbiteri, zsinat-presbiteri elv).

9. A CUIUS REGIO, EIUS RELIGIO ELVE

Ahol a protestantizmus nem államegyházi formában került – többnyire uralkodói döntéssel – bevezetésre, ott gyakran emlegetett célkitűzés volt a cuius regio, eius religio (akié a földbirtok, azé a vallás meghatározása) alapelv. Ennek legjelentősebb hivatalos elismerése volt az 1555-ös augsburgi vallásbéke Németországban, ami kompromisszumos formaként rögzítette, hogy a katolikus birtokosok területén a ka-

tolikus, az evangélikus birtokosok területén az evangélikus vallást kell (és szabad) követni. Ezt az alapvető szabályozást természetesen számtalan alkalommal feszegették a felekezeti csatározásokban, s persze a református felekezethez tartozók igyekeztek kiterjeszteni ezt a jogot a reformátusságra is. A későbbiekben (pl. az 1648-as vesztfáliai békekötésnél is alkalmazták ezt az alapelvet kibővített formában). Ehhez hasonló törekvéseket láthatunk a magyarországi protestantizmus történetében is már a 16. századtól kezdve.

10. SZENTSÉGEK

A reformátori szentségtan következtében a protestáns egyházakban általánosan elfogadottan – és a katolikus és ortodox tanítástól eltérően – két szentségről beszélünk: a keresztségről és az úrvacsoráról (eukarisztia). A szentség ugyanis egyrészt a látható, anyagi jelről, másrészt a krisztusi rendeltől és a hozzá fűzött üdvösséges bibliai ígéretről tekinthető szentségnek.

A keresztség esetében a reformáció idején az újrakeresztelőkkel (anabaptisták) kapcsolatban támadt nagyobb vita, mivel a mértékadó reformátorok hangsúlyozták, hogy a keresztség Isten elének jövő kegyelmét hirdeti, s nem egyéni hitvallásunkra adott válasz. Mára a keresztség az a szentség, amely a legszélesebb ökumenikus körben, kölcsönösen elfogadottan köti össze a legtöbb keresztény felekezetet.

Az úrvacsora értelmezése azonban széles körben osztotta meg a reformátori irányzatokat is. Luther, Kálvin és Zwingli különböző teológiai hangsúlyokkal közelítették meg az eukarisztiát, mindenekelőtt abban a lényeges kérdésben, hogy Krisztus élő jelenléte miként van benne jelen. Az 1529-es

marburgi kollokvium egységkeresésének a kudarca után a protestáns felekezetek leginkább ennek az ellentétnek a mentén váltak el egymástól, sőt kerültek gyakran szembe egymással. A mai ökumenikus párbeszédben is jelentős felekezeti különbségek vannak az eukarisztia kérdésében, ugyanakkor például a történelmi felekezetek körében az evangélikus és a református (valamint részben az anglikán) egyházak között megvalósult a teljes úrvacsorai közösség.

*A protestantizmus ha közös hullámbosszon
akar maradni korának emberével,
állandóan meg kell újulnia
– ecclesia semper reformanda.*

HOGYAN KEZDŐDÖTT?

A reformáció, illetve a protestantizmus kialakulásának és elterjedésének története elválaszthatatlan Európa kora újkori spirituális-szellemi, kulturális-művelődési, társadalmi-szociális, politikai-hatalmi, valamint gazdasági háttérétől, tágabb összefüggéseitől, konkrét tényezőitől, történéseitől, konfliktusaitól. A szimbolikusan 1517. október 31-én, Luther 95 tételének közzétételével kezdődő reformáció szelleme és gyakorlata néhány évtized elteltével Közép- és Nyugat-Európában már az élet szinte minden területét áthatotta, átformálta. Egy átfogó, összetett, több történelmi korszakot átívelő egyházi és társadalmi reformfolyamatról volt szó, amely Szászországból és vele szinte egy időben Svájcban indult el, és a következő századokban – az európai civilizáció határait túllépve – a globusz szinte minden régiójába eljutott valamilyen formában.

A reformátor hitújítók valójában nem akartak új vallást, egyházat alapítani, fő céljuk az volt, hogy újjáélesszék az „autentikusan” katolikus, azaz egyetemes kereszténységet, visszatérjenek és visszatérítsék az embereket az eredeti, Krisztus-követő keresztyénséghez, a hit kegyelmi életéhez, amely egyedül és teljesen Isten igéjének, akaratának engedelmeskedik. A reformáció/protestantizmus majd mindegyik ága, iránya közös abban, hogy elfogadja a sola fide (egyedül hit által), sola gratia (egyedül kegyelemből), sola Scriptura (egyedül a Szentírás), solus Christus (egyedül Krisztus), és a soli Deo gloria (egyedül Istené a dicsőség) axiómáját, alapelvét.

A reformáció főszereplői, teológusai csak részesei a nagyobb történetnek, amelyben szerepet játszottak a régi – ókori – (újra)felfedezett és újraértelmezett pogány és keresztény művek, eszmék, tanok, viták, továbbá a 16. század elejei feszült társadalmi klíma, közhangulat, az átalakuló hétköznapi életviszonyok, a gazdasági, tudományos és technikai fejlődés, az erősödő és öntudatosodó városi polgárság új igényei/törekvései, a földbirtokos nemesség és kiváltképpen a világi hatalmasságok (királyok, fejedelmek, tartományurak) dinasztikus érdekei, politikai szempontjai és törekvései egyaránt, bár nem egyenlő mértékben.

A reformáció közvetlen előzménye az 1490-es évektől kezdődő negyed század átfogó politikai válsága. Új tényezők jelentkeztek az európai politikumban: nagy dinasztiai vetélkedése az európai hegemoniáért, ennek részeként megindult a francia Valois-k és a Habsburgok háborúinak sorozata Itália birtoklásáért, ellenőrzéséért. A „reneszánsz”, elvilágiasodott pápaság politikai hatalma és ambíciója megerősödött, s eközben a két legerősebb nyugati hatalom – a francia királyok (VIII. Károly, XII. Lajos, majd 1515-től I. Ferenc) és a Német-római Császárság élén álló Habsburg I. Miksa, majd unokája, V. Károly (az osztrák örökös tartományok, Burgundia és Németalföld ura, 1516-tól Spanyolország, Dél-Itália, Szicília és Szardínia királya, egyúttal 1519-től német-római császár) – harapófogójába, nemegyszer keresztültüzébe került. A kor harmadik – katonailag legerősebb – uralkodója az 1520-ban trónra lépett I. Szulejmán oszmán-török szultán, aki apja közel-keleti nagy hódításai után Közép-Európa, s első lépcsőként a Magyar Királyság meghódítására készült. Mindez kiegészült az Amerika felfedezését (Kolumbusz, 1492) követő spanyol–portugál vetélkedéssel az Újvilág meg-

hódításáért és kizsákmányolásáért, amelynek „legális” felhatalmazást adott a spanyol (Borja/Borgia) VI. Sándor pápa szentesítésével 1494-ben aláírt tordesillasi szerződés a világ első területi felosztásáról.

Az új kontinentális politika jellemzője: a jelentősebb világi hatalomgyakorlók a 15. század második felétől egyre centralizáltabb és bürokratikusabb kormányzati rendszereket hoztak létre – a cél a nagyobb döntési függetlenség (szuverenitás) és a területi terjeszkedés; az eszköz: több pénz (adó) és nagyobb katonai erő (állandó „hivatásos” haderő) volt. A pápaság is igyekezett lépést tartani saját bürokráciájának átszervezésével és bevételi forrásai bővítésével (pl. annaták: a klerikális javadalmak betöltésekor fizetendő pápai illetékek). A kor másik jellemzője az egyházi klérus és a világi főnemesség összefonódása: az egyház legvagyonosabb és leginkább befolyásos szegmenseit, érsekségeit-püspökségeit, káptalanjait, rendházait, kolostorait valósággal megszállta a világi földbirtokos nemesség, Európa nagy egyházmegyéi nemesi rezervátumokká lettek. A nemesség és a regionális fejedelmek mellett – főként Közép-Európában – egyre inkább a városi közösségek is igyekeztek ellenőrzést szerezni a helyi egyház hétköznapi működése fölött (ispotályok, iskolák világi kézbe vétele, a prédikátorok polgári finanszírozása) minőségjavulást áhítva. Így nem meglepő, hogy az első reformátorok az 1520-as években a világi fejedelmektől és a városi tanácsoktól/magisztrátusoktól várták, hogy az egyház belső megreformálásának új fordulójába belevágjanak.

NAGY FÉLELMEK

Az 1500 körüli nagy társadalmi, politikai félelmek egyik legfőbb forrása a török/iszlám fenyegetés volt: az oszmán-török birodalom félelmetes terjeszkedése a Közel-Keleten, majd Délkelet- és Közép-Európában (1453. Bizánc elfoglalása, a következő évtizedekben az egész Balkán meghódítása, 1526. a mohácsi csata, II. Lajos magyar király halála, Buda elfoglalása és kifosztása, 1529. Bécs török ostroma). Európa keleti és déli peremén az iszlám fenyegetés egészen a 17. század végéig fennmaradt – az a félelem/aggodalom, amit az iszlám agresszió ültetett el az európaiak lelkében, állandó és lényeges szereplője a reformáció háttérének: sokakat (például

THAN MÓR: MOHÁCSI CSATA (RÉSZLET)

Luthert) győztek meg arról, hogy az Isten haragja készül le-sújtani a keresztény világra.

A török fenyegetéstől függetlenül 1500 – szimbolikus dátum – körül krónikus nyugtalanság és apokaliptikus várakozások jellemezték a közhangulatot Európa-szerte, csak úgy burjánzott a misztikus és profetikus irodalom, emiatt a lateráni zsinat 1513-ban megtiltotta az apokaliptikus témák bővebb taglalását a prédikációkban. A világvége-hangulattal párhuzamosan optimista lelkesedés is magával ragadott sok gondolkodót, művészt, tudóst, író, valóságos külön ágazattá fejlődött a tökéletes-ideális társadalom és annak működése körüli filozofálás, ennek emblematikus műve az angol Morus Tamás Utópia c. műve (1516).

VISSZA A FORRÁSOKHOZ, ELŐRE A NYOMTATÁSHOZ!

A 15. század második felében a humanizmus Nyugat- és Közép-Európa vezető szellemi áramlatává vált. A humanista írók, tudósok a szavak, a szónoklás, a költészet (retorika és poétika) szerelmesei voltak, ezáltal akarták jobbá tenni a társadalmat, s ezért nyúltak vissza az ókori Görögország és Róma örökségéhez, írott műveikhez. A humanizmus a szövegkutatás, szövegvizsgálat és szövegkiadás mozgalma lett – ad fontes: vissza a forrásokhoz, volt a humanisták nemzetközi csatakiáltása, s később a protestánsok átvették tőlük ezt a jelszót. Az oszmán hódítás a 15. század második felében görög kultúrához és eredeti kéziratokhoz juttatta a Nyugatot a Keletről (Bizánc) menekülő keresztény tudósok által – régi nagyságok felfedezése: pl. Platón, Hermész Trismegisztosz.

Rotterdami Erasmus humanista tudós az 1500-as évek eleji európai szellemi és erkölcsi megújulási hullám vezéralakja – az ő példáját követték a levelezési birodalmat építő, humanista hajlamokkal bíró protestáns vezetők, pl. Melancthon, Bullinger, Kálvin, Béza. Erasmus felszentelt pap volt, de „hivatásos” íróként művei terjesztéséből és patrónu-

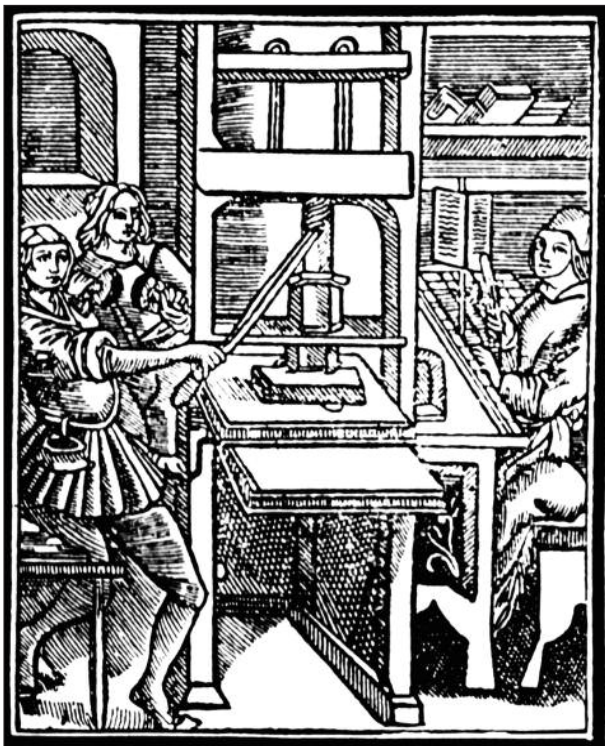
ROTTERDAMI ERASMUS

sok adományaiból élt, ő írta az első bestsellert: *Adagia* (1500), a görög nyelv specialistája lett, kiadta és kommentálta a görög nyelvű Újszövetséget (1516), majd latinra újrafordította. Azt írta: szeretné látni, amint a szántóvető az eke szarvára támaszkodva, a takács a szövőszéke mellett, a zarándok az útját járva olvassa a Bibliát. A középkori nyugati kereszténység szinte kizárólag a Szent Jeromos-féle „Vulgata” Bibliát (5. századi latin fordítás) ismerte. Erasmus Újszövetség kiadása tarolt a bibliai tudományosság piacán és erőteljes hatással volt a protestantizmusra.

Erasmus hitt a humanista tudás világjobbító erejében, különösen a humanista világi fejedelmek erkölcsi megjavulásában és társadalomreformer szerepében (az antik poliszok voltak a mintaképei).

A 15. században két komoly technikai újítást is befogadott Európa, s a kettő együtt az információk, eszmék és gondolatok/vélemények áramlásában sebességi forradalmat indított

be. A rongyból készült papír és a kézi betűszedés, nyomósajtó sokkal rugalmasabb és használhatóbb volt az információ sokszorosítására. Johannes Gutenberg német ötvösmester, feltaláló kísérletezte ki a könyvnyomtatást, a Rajna melletti Mainzban létesítette nyomdáját az 1440-es években, féműve, a 42 soros Gutenberg Biblia az 1450-es évtized elején készült el. Gutenberg a nyomtatás alkotóelemeinek – a mozgatható betűminta, a nyomógép, a megfelelő nyomdafesték és a papír – összekapcsolásával a gyártásnak egy hatékony rendszerét

A GUTENBERG-FÉLE KÉZISAJTÓ

alakította ki, ezáltal a könyvnyomtatás tömegtermelési folyamattá vált. A könyvnyomtatás legalább akkora segítségére volt a reformációnak, mint ahogy a protestantizmus jó üzletnek bizonyult a nyomdászok számára. 1450 után a legnagyobb példányszámban a Bibliát nyomtatták, mégpedig egyre több nyelvre fordítva (vannak, akik szerint a Biblia-példányok elterjedése vezetett a reformációhoz, nem pedig fordítva!). Az olvasásnak mint készségnek az értéke nagyon megnőtt a laikus vallásgyakorlásban, a személyes hitélet elterjedésében.

A PÁPASÁG FELEMELKEDÉSE ÉS VÁLSÁGA

A középkori egyház egyik pillére a pápai primátus (VII. Gergely pápa óta Róma püspökei univerzális uralkodói jogkört igényeltek maguknak Krisztus földi helytartóiként (vicarius Christi). A 11. századi pápai „forradalom” eredménye: az egyház (klérus) erős, hierarchikus, javadalmakkal, kedvezményekkel bőségesen ellátott professzionális intézmény lett, amelynek tagjai tudtak írni-olvasni (kulturális és információs dominancia). VII. Gergely egyházreformja a cölibátust (papi nőtlenség) újra megbecsültté tette, majd az 1123-as lateráni zsinat iktatta törvénybe, hogy a szubdiakonusoktól fölfelé a klerikusok megkísérelt házassága érvénytelen. A nyugati egyházban a világi papságra nézve kötelezővé tett papi nőtlenség volt az egyik oka, hogy a szekuláris és a reguláris klérus is egyre látványosabban elkülönült a laikusoktól, s a társadalom legjobban szervezett rétegévé vált. Az egyházi hierarchia által létrehozott és működtetett adminisztráció és írásbeliség egyre inkább maga fektette le a szabályokat,

mintsem követte volna – az egész szervezet központjában, Rómában állandó klerikus stáb szolgált a pápa körül, sőt maga választotta a pápát (kardinálisok, bíborosok).

Az új jogi szisztéma: a kánonjog egyre inkább átfogta és meghatározta az egész nyugati kereszténység életét, univerzális kódexként a legfőbb külső tekintély volt a hétköznapi életben. A VII. Gergely-féle „első reformáció” által létrehozott egyházi struktúra képes volt egységbe foglalni a nyugati kereszténység sokféle vallási-lelki szükségletének kielégítését. A három legkomplikáltabb gépezet, amit a kor embere láthatott: az orgona, a toronyóra és a szélmalom, e háromból kettőt szinte kizárólag templomokban.

A pápaság 14. századi válságát jelezte az „avignoni fogság” (1309-től), majd a nagy nyugati egyházszakadás (1378-tól), emiatt is elégedetlenségi mozgalmak és megújulási törekvések indultak egyre-másra. Az első nagyobb kihívás Angliában John Wycliffe (1320–1384) – a hit mércéje, a legfőbb tekintély a Biblia, amit ő fordított először angol nyelvre. A második nagy kihívás Csehországban Jan Hus (magyarosan Husz János) (1369–1415), Wycliffe eszméinek továbbfejlesztője, két fő vívmánya a cseh nyelv elsődleges használata a liturgiában és a két szín alatti áldozás: a kenyér és a bor vétele a laikus áldozó híveknek is.

A konstanzi egyetemes zsinat (1414–18) véget vetett a négy évtizednyi egyházszakadásnak, s a 1415. Sacrosancta kezdetű dekrétum kimondta: az egyetemes zsinat az első számú tekintély Krisztus után. Erre 1460-ban jött a pápai revans – II. Piusz pápa Execrabilis kezdetű bullájában megtiltotta, hogy a pápaság valamely döntése ellen bárki az egyetemes zsinathoz forduljon. A pápaság megerősödését mutatta, hogy 1446-tól megint Róma volt a pápa állandó székhelye. A késői „reneszánsz” pápák (1471–1521) idején a pápaság

egyre inkább feloldódott a politikában, erkölcsi mélypontra süllyedt, a személyes és családi (köztük törvénytelen gyerekeik!) hatalmi/pénzügyi érdekek gátlástalan szolgálata került előtérbe. A pápák a világi uralkodókhoz hasonló módon vettek részt a korabeli itáliai és nemzetközi politikában, különösen VI. Sándor (1492–1503), II. Gyula (1503–1513) és X. Leó (1513–1521). Például II. Gyula hadvezérként személyesen vezette a pápai hadakat a francia invázió ellen, és sikerült visszafoglalnia Bolognát is a pápai állam számára.

A SZERZETES SZÍNRE LÉP

A wittenbergi szerzetes, egyetemi tanár, Martin Luther (a magyar általános névhasználattal: Luther Márton) 1517-es nyilvános fellépésének közvetlen előzménye és kiváltó oka a X. Leó pápa által 1515-ben meghirdetett búcsú, hogy pénzt gyűjtsön az újjáépített Szent Péter-bazilika befejezéséhez. A búcsú ugyan nem volt bűnbocsánat, hanem az egyházi és tisztítótűzbeli büntetések elengedése, de a teológiai fogalom és a közfelfogás összekuszálódott. Mivel a középkori ember félt a vétkeiért kijáró büntetéstől, kész volt azt, illetve az érte járó vezeklést megváltani, megvásárolni pénzben is. Miután a búcsúcédulák árusítása – a korabeli zsargonnal: a „szent üzlet” – a római pápák privilégiuma lett, fokozatosan ez vált a legközvetlenebb és legnagyobb bevételi forrásává a római kúriának. A búcsúcédulák kibocsátása és kampányszerű árusítása jól szervezett, jól működő pápai intézménnyé fejlődött, s egyre nagyobb pénzek mozdultak meg a búcsúkampányok során. A 14-15. században kiépülő itáliai bankházak is beálltak az ügyletekbe, és a búcsúpénz-átutalásokkal egyre

jelentősebb tranzakciókat hajtottak végre, de Luther korában a búcsúüzlet legnagyobb része már az augsburgi Fugger-család kezében volt. Az 1515-17-es indulgenciakampány Németországban Brandenburgi Albrecht (Hohenzollern) mainzi érsek, egyházi választófejedelem, egyben a birodalom főkancellárja és az augsburgi Jakob Fugger bankár irányításával/”koncessziójában” folyt.

JAKOB FUGGER

Az emberek lelkiismeretével, illetve félelmével visszaélő gátlástalan búcsúbizniszt egyre több teológus elítélte már Luther előtt, de az ő fellépése hozott valódi fordulatot a közgondolkodásban és a közhangulatban. A wittenbergi egyetem professzora a búcsúval történő visszaessékokról szóló levelét a wittenbergi vártemplomra kifüggesztett téziseivel együtt még 1517. október 31-én elküldte a búcsút kihirdető mainzi érseknek. Arra kérte, hogy intse meg búcsúpédikátorait a túlkapások miatt, és vonja vissza a megbízottainak szóló instrukcióit. Az érsek a Medici-pápához továbbította a kényelmetlen ügyet, aki szintén továbbadta szakteológusoknak. Az ügy hamar politikai térre terelődött, mivel a bűnbocsánat kérdése az egyházat igen érzékeny pontján érintette, ugyanakkor a német nép széles rétegei élénk érdeklődéssel reagáltak Luther tételeire. A latin nyelvű szöveget sokan lemásolták, szétküldték, majd sok helyütt kinyomtatták, lefordították németre, vitatkoztak róla. A röpirat néhány

hét alatt bejárta egész Németországot, mivel „az egész világ panaszkodott a búcsúlevelek miatt”. A szegényektől a jómódú polgárokon át a gazdag nagyurakig, a fejedelmekig szinte mindenki panaszkodott és zúgolódott, hogy a búcsúcédulák révén egyre több pénz áramlik ki német földről Rómába. A németek többsége úgy értelmezte, hogy Luther volt az, aki kimondta, ami mindenkit bosszantott és dühített.

KÖLCSÖNÖS KIÁTKOZÁS – AZ UTAK ELVÁLNAK

Luther egy eldugott szászországi kisváros szegény szerzeteseként nem akart belesodródni a szövevényes, áttekinthetetlen politikába. Ám miután az egyházon belül durván megtámadták és eretnekséggel vádolták, lépésről lépésre felbátorodott, és harcos prédikátorként, publicistaként kilépett a küzdőporondra. Ellenfelei vádjai fokról fokra húzták ki belőle az újabb és újabb felismeréseket, most már nemcsak a búcsúval és a kegyelemmel, a megigazulással kapcsolatban, hanem az egyházi és isteni tekintély konfliktusát illetően, a kiközösítést, a pápa kormányzói hatalmát illetően is. Luther a hit pajzsával és a lélek kardjával – a nyelv erejével – felfegyverezve, egymás után publikált igehirdetéseivel, tanulmányaival, vitairataival, brosúráival, pamfletjeivel – a könyvnyomtatás által lehetővé tett kommunikációs forradalom segítségével – indított ellentámadást a nála összehasonlíthatatlanul erősebb egyházi és világi hatalommal szemben. Az egyház megpróbálta nézetei visszavonására kényszeríteni vagy legalább elhallgattatni, de miután – sem egyezkedéssel, sem fenyegetéssel – egyik sem sikerült, Róma bűnvádi eljárás alá vonta, s eretnekséggel vádolta. A peres eljárás három évig

tartott: 1518 januárjától 1521 januárjáig, amikor az Exsurge Domine kezdetű pápai kiközösítő bulla ténylegesen hatályba lépett.

Luther írásainak elégetése, majd erre válaszul a kiközösítéssel fenyegető pápai bulla és az egyházi alkotmány alapját jelentő kánonjogi gyűjtemény (Corpus juris canonici) Luther és hí-

vei általi nyilvános tűzre vetése 1520 végén Wittenbergben olyan fordulópont volt, amely a római egyháztól való elválást is jelentette, nem csupán a pápaságtól való elszakadást. Mindez persze lehetett volna egy „eretnek” kis pap magánakciója is, ha nem áll mellé egyre több német ember – parasztoktól és papoktól városi polgárközösségeken át kisnemesekig. Luther lelkiismereti ügye német nemzeti ügy lett, s a wormszi birodalmi gyűlésen (1521. április) a kor leghatalmasabb uralkodójával, V. Károly császárral szemben is megállta a helyét – életét kockára téve nem vonta vissza egyetlen művét, illetve nézetét sem. A császár eretneknek nyilvánította, birodalmi átokkal, azaz jogvesztéssel sújtotta, de nem fogatta el, Bölcs Frigyes szász választófejedelem pedig cseles akcióval elrabolta és Wartburg várában eltüntette Luthert tényleges és potenciális ellenségei elől.

V. KÁROLY CSÁSZÁR

A LUTHERI REFORMÁCIÓ GYŐZELME

A lutheri reformáció – a nyomdákban nagy példányszámban áradó lutheri írások, az 1520-as években köznapi német nyelvre fordított Bibliája – az 1520-as „karneváli években” elképesztő lelkesedésre talált, és számos fanatikus/rajongó vallási mozgalom, radikális, rebellis akciók kapták fel és lobogtatták eszméit, olykor dühödt rombolást, pusztítást is előidézve Németországban. Ennek legnagyobb, egyben legtragikusabb mozzanata a németországi parasztháború (1524-25), és annak kíméletlen leverése. Miután Luther támogatta a világi hatalmak, fejedelmek rendteremtő hadjáratát, 1525 után egyre több világi hatalmasság állt a lutheri reformáció mellé. Brandenburg-Ansbachi Albrecht (Hohenzollern) herceg, a német lovagrend utolsó nagymestere 1525-ben létrehozta az első evangélikus államegyházat Európában, ugyanakkor János szász választófejedelem is evangélikus egyházreformot vezetett be, 1526-ban pedig a hesseni fejedelem, Fülöp is átállt a reformáció táborába.

Az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen a Lutherrel és a zürichi Zwinglivel szimpatizálók előterjesztették a cuius regio, eius religio elvét (az ember vallási hovatartozását lakóhelye határozza meg – ez kizárta a vallási/felekezeti pluralizmust!). Ekkor a vallási/egyházi megújulást szorgalmazó, illetve támogató fejedelmek és városok kisebbségben maradtak, ezért közös álláspontjukat/hittételeiket „protestatio”-ba (különvéleménybe) foglalták – innen ered a protestantizmus fogalom, amely csak később nyert szélesebb értelmet.

Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen Luther legközelebbi szövetségese, Philipp Melanchthon bemutatta V. Károly császárnak az augsburgi (ágostai) hitvallást (confessio Augustana), ami közel hozta a katolikus–protestáns meg egyezést, de a császár és a pápa követe is elutasította a meg egyezést. Ennek következménye: az evangéliumi reformációt támogató fejedelmek és szabad birodalmi városok 1531-ben védelmi ligát kötöttek – a „schmalkaldeni szövetség” a lutheránus reformáció céljainak és vívmányainak védelmében tizenhat évig háborúzott V. Károly császár ellen, de 1547-ben (egy évvel Luther halálát követően) vereséget szenvedett. V. Károly rákényszerítette a protestánsokra az időleges vallási rendezést, de széles körű ellenállásba ütközött.

1552-ben Móric szász választó szövetséget kötött a lutheránus fejedelmekkel és a katolikus II. Henrik francia királlyal, ezután együttes erővel – valamint közvetett török segítséggel! – legyőzték a császári haderőt.

V. Károly öccse, I. Ferdinánd német, magyar és cseh király Passauban békét kötött Móriccal, majd az általa elnökölt 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlés kiegyezéshez vezetett. Az augsburgi vallásbéke elismerte Németország (és tágabb értelemben Európa) vallási megosztottságát. A cuius regio, eius religio elvének elfogadása azt jelentette, hogy a birodalmi reformáció vezénylese a fejedelmek és tartományurak kezébe került, továbbá a szabad birodalmi városok is dönthettek a lutheránus vallás bevezetéséről – a „pápista” katolikusok vallásgyakorlásának némi teret engedve. A reformált/református felekezetnek azonban a német birodalomban nem volt létjoga, csak akkor, ha egyes fejedelmek, hercegek és szabad birodalmi városok kellő bátorsággal és erővel rendelkeztek az áttérésre.

Philipp Melanchthon oktatási reformja.

A széles humanista műveltséggel rendelkező Melanchthon nemcsak támogatta, hanem európai körben a legnagyobb elismerést kiváltó, magas színvonalra is emelte a tudás elmélyítésének reformatori programját. A wittenbergi egyetemen elmondott professzori székfoglaló beszédében már 1518-ban meghirdette mélyreható oktatási reformnézeteit: „Az alapfokú oktatás során, a grammatikában, a dialektikában és a retorikában olyan szintig kell eljutni, hogy helyesen tudjunk beszélni és gondolkodni. Így nem leszünk felkészületlenek a magasabb tudományokban való elmélyüléshez. A latin nyelv ismeretét a göröggel kell kiegészíteni, hogy a szónokok, a költők és a történészek műveit tanulmányozva, mindenütt magunk találjuk meg a dolgok lényegét, hogy ne járjunk úgy, mint Ixion, aki Júnót akarta átölelni, de helyette csak egy felhő árnyékát találta meg. Ha – ahogy Platón mondta – ezt az útravalót lerövidített tapasztalatok és panaszok nélkül elcsajátítottad, akkor fordulj a filozófiához. Mert én azon a véleményen vagyok, hogy ha valaki a teológiában, vagy a közéletben valamit el akar érni, annak előtte a szellemtudományokban – és ezeket értem a filozófia alatt – kellő mértékben iskoláznia kell magát. [...] Így a »filozófia« megjelölés alatt természettudományokat, erkölccsant és történelmet értek.

Aki ezekben alapos képzettséget szerzett, annak számára megnyílnak a csúcshoz vezető utak.”

A legmagasabb szintű képzettség ideálja minde-
nekelőtt természetesen az egyetemi élet reformját
célozta meg, ugyanakkor messzemenő hatása meg-
nyilvánult abban az egész iskolai oktatást-nevelést
átalakító programban, amely Melanchthon, valamint
tanítványai és követői tevékenysége nyomán az
egész európai kontinensen – Magyarországot is
beleértve – végbement, s amellyel a humanista mű-
veltség leglényegesebb elemei – mind a tantárgyak,
mind a pedagógiai módszerek tekintetében – váltak
különböző szinten elérhetővé. Nem túlzás itt az
európai oktatás és kultúra általános megújulásáról
beszélni, hiszen Melanchthon elvei az evangélikus
reformáció kereteit messze meghaladva terjedtek
el: Angliában VIII. Henrik éppúgy alkalmazta, mint a
katolikus Franciaország udvari körei.

Melanchthon széles körű és toleráns szellemi
nyitottsága a teológia művelésében is messze

*Luther Márton szándéka az volt,
hogy az egyház üzenetét bibliai
alapokra helyezze, külső formáját
pedig kora színvonalára emelje.*

kiemelkedett a kortársak (Luther, Zwingli, Kálvin és mások) körében. Az általa megfogalmazott alapelvek éppúgy vonatkoztak erre a tudományra, mint bármely másokra, s így a megszorodott és kiélezett teológiai viták és konfliktusok megközelítésére is kiterjesztették az alapos tájékozottság és széles látókörű áttekintés igényét. A kulturált teologizálásnak ezt az eszményét, amelyet egész élete során jobbára hiábavaló igyekezettel próbált meghonosítani, fogalmazta meg 1530-ban az Ágostai Hitvallás előszavában is: [a császár adjon teret a további párbeszédnek] „hogy a pártfelek egymás véleményét és álláspontját a vallás kérdésében kölcsönös szeretettel, jóakarattal és türelemmel nyilvánosan meghallgassák, megismerjék és mérlegre tegyék, s így – a mindkét oldal írásában tárgyalt kérdéseket helyreigazítva – ezeket a dolgokat újra rendezni lehessen az egyetlen, egyszerű igazság és a keresztyén egyetértés irányában.”

A protestantizmus lényege szerint nem hagyományellenes, de pragmatikusan kezeli a tradíciót. Célja: a hagyományt ápolni és megőrizni, egyúttal belőle kinőni és megújulni, ahogy a gyökér tartja és táplálja a felnövő fát, amely gyümölcsöt terem.

ELKEZDŐDIK A SVÁJCI REFORMÁCIÓ

Párhuzamosan a németországgal, de attól eltérően a svájci reformáció a világi hatóságok (városi tanácsok) határozataival, rendeleteivel haladt előre az 1520-as évektől. Zürichben Huldrych Zwingli (Erasmus csodálója) 1523-ban elfogadtatta a városi tanáccsal a Bibliából levezetett egyházreform javaslatait: az evangélium elsőbbsége, a mise eltörlése, úrvacsora két szín alatt, kép- és szoborrombolás, a zene/éneklés kitiltása a templomokból. Zürichben megvalósult az egyházi és a városi intézményrendszer szerves egysége: a polgári közösség = szeretet- és sorsközösség az Erasmus-féle humanista vízió reformált változata volt az egységbe forrt, evangéliumi, jól kormányzott társadalomról. Több svájci (és németországi) város követte Zürich példáját a vallási reform „demokratikus” megvitatásáról és bevezetéséről.

1529-ben a politikai indíttatású Zwingli vezetésével a svájci evangéliumi közösségek létrehozták a „Keresztény Polgárok Unióját”, ehhez csatlakozott Strassburg is (Martin Bucer) és több más délnémet város – következmény: háború a svájci katolikus kantonokkal. Az első kappeli béke minden egyházközségnek és falunak biztosította a jogot, hogy a férfilakosság többségi szavazással válassza meg az elfogadott hitet/vallást. Zwingli hívta életre az első reformált zsinatokat, a modern nyugati demokratikus képviselési modell archetípusát.

Az 1531. októberi kappeli csatában a svájci katolikus öskantonok egyesült serege legyőztek a zürichi csapatokat, a

többi prédikátorral együtt Zwingli is elesett, holttestét felnégyelték és elégették, ez volt a protestánsok első katonai katasztrófája. Ennek következményeként a délnémet lutheránus városok visszatértek a birodalom kötelékébe, a svájci reformáció Svájc belső ügye maradt Kálvinig.

Zürichben Heinrich Bullinger (1504–1575) folytatta Zwingli (1484–1531) művét, fő célja a fragmentálódott protestáns világ újraegyesítése volt, akárcsak Strassburgban Martin Bucernek (1491–1551). A protestantizmus azonban nem hozott egységes közös identitást, bár több komoly kísérletet ettek erre. Például

1529. októberben a marburgi kollokvium (helyszíne: Hesseni Fülöp családi vára) során Luther és Melanchthon (Wittenberg), Zwingli (Zürich) és Oecolampadius (Bázel) során majdnem minden kérdésben megegyeztek – az egyetlen igazi probléma az eukarisztia természete, ebben Luther semiféle engedményre nem volt hajlandó, de valójában egyik fél sem volt hajlandó elfogadni más álláspontot.

1540. Melanchthon kiadta az ágostai hitvallás módosított változatát (Variata), ami elmozdulást jelentett az eucharisztia-formulában a református felfogás felé, de Luther és az evangélikus tábor nem fogadta el a változtatást.

1541. Melanchthon és Johann Eck megegyezett az eredendő bűnről egy közös nyilatkozatban, Bucer és Gropper megigazulástani közeledése („regensburgi könyv”). Az 1541. évi regensburgi birodalmi gyűlésen és a teológusok konferenciáján végül sem Róma, sem Luther nem engedett, nem jött létre a katolikus és a lutheránus irány kompromisszuma. Az 1545–1563 között üléselő tridenti egyetemes zsinat leszámolt a lutheri tanokkal, a tradicionalista/tekintélyelvű irány győzött a reformisták fölött a Róma-hű egyházban

KÁLVIN REFORMÁCIÓJA GENFBEN

A genfi városállamban a Franciaországból elmenekült Jean Cauvin (latinosan Johannes Calvinus, a magyaroknak Kálvin János) (1509–1564) 1536–38, majd 1541–64 között a reformáció szellemi vezére, miután 1536-ban Bázelen megjelent az *Institutio Religionis Christianae* (A keresztyén vallás rendszere) c. alapműve, majd 1541-ben megalkotta a genfi egyházi törvénykönyvet. A genfi egyházban mindegyik előtt a Szentírás lektorának, tanítójának tartotta magát. Az általa reformált egyházi struktúra lényege – az egyházi (konzisztórium – lelkipásztorok és presbiterek) és a világi hatóságok (polgári kormányzat – tanácsok piramisa) párhuzamos hierarchiája (ami Martin Bucer strassburgi modelljének továbbfejlesztése). A genfi lelkipásztori testület és konzisztórium autonóm volt, szemben a lutheránus modellel, amelyben a világi fejedelmek és a városi tanácsok patrónusi jogokat gyakoroltak és ellenőrizték a helyi klérust.

1549-ben Kálvin és Bullinger közös nyilatkozatot írt alá az eukarisztia és a keresztség szentségéről – zürichi egyezmény (*Consensus Tigurinus*), amelyhez Bern és más svájci városok is csatlakoztak. Ez az egyezmény áll négy későbbi hitvallás mögött is, amely megalapozta a (nem lutheránus) reformátusok egységes családját a szentségek dolgában.

1553-ban a szentháromság-tagadó navarrai Miguel Serveto orvos-filozófust a genfi hatóságok halálra ítélték és kivégezték. Ezután Kálvin vezető pozíciója az európai reformált (nem lutheránus) protestáns táborban megszilárdult, 1555 után formálisan is elismerték a genfi tanítói testület doyenjének, 1559-ben a városi tanács kinevezte az új Genfi Akadémia élére. Kálvin nemcsak folyamatos igehirdető és Szent-

írás-magyarázó volt, hanem egyúttal fáradhatatlan tanító-nevelő, lelkipásztor, egyházépítő-szervező, hitvitázó közéleti szereplő, szinte egész Európára kiterjedő levelezésével kora közvéleményének, sőt politikájának egyik formálója.

Az augsburgi vallásbékét követően egy „második reformáció” kezdődött a német birodalomban, másokkal együtt III. Frigyes pfalzi választófejedelem is áttért a reformált felekezetre. Kálvin halála után Heidelberg egyeteme lett a református teológia és szellemi élet legfontosabb centruma. Itt született 1563-ban a Heidelbergi Káté (Ursinus, Olevianus). 1566-ban Bullinger kezdeményezte a Második Helvét Hitvallás kiadását a német–svájci protestáns szövetség, a nemzetközi protestáns egység előmozdításáért.

A kétarcú Európa – Észak és Dél

Az 1550–60-as évtizeddel lezárult a reformáció első szakasza. (A nagy reformátorok halála: Luther 1546, Bucer 1551, Melancthon 1560, Kálvin 1564, Bullinger 1575). 1556-ban minden hatalmáról lemondott és visszavonult V. Károly, 1559-ben Franciaország és Spanyolország békét kötött, ami véget vetett az Európát 1490 óta dúló háborúknak a Valoisok és a Habsburgok között – ezáltal új „katolikus tengely” állt össze a protestánsokkal szemben.

1558-ban Angliában trónra lépett I. Erzsébet, aki egy „harmadikutas” anglikán reformációt valósított meg. 1559–60. a reformátusok győztes vallási forradalma Skóciában, John Knox lelkész (Kálvin-tanítvány) vezetésével, létrejött az új skót egyház. 1559-ben fogadták el a francia református gyülekezetek (kálvinista) hitvallását, majd az 1561.évi poissy-i kollokviumon a francia protestáns (hugenotta) és katolikus teológusok közötti megbékélési kísérlet kudarcba

fulladt – következmény: 1562-től (1598-ig) több évtizedes vallás-, illetve polgárháború Franciaországban. 1561-ben fogadták el a németalföldi protestáns gyülekezetek „belga hitvallását”, 1562-től voltak nyilvános református istentiszteletek, 1566-ban megkezdődött a németalföldi – egyszerre vallási, társadalmi és függetlenségi – felkelés.

Az 1560-as évekre Franciaországban, Németalföldön, Skóciában a protestáns–katolikus megbékélés, kiegyezés esélye végleg elveszni látszott. Fél évszázaddal Luther fellépése után Európa nagy része „önmagával meghasonlott ház” lett felekezeti és politikailag egyaránt: északi fele egyre inkább protestáns többségű lett, míg déli fele megmaradt a Róma-központú katolicizmus kebelében. A svájci református protestantizmus Franciaországtól Anglián, Skócián, Németalföldön és Kelet-Frízföldön át Magyarorszáig, Erdélyig terjedt. Ugyanakkor Európa centrumában és Skandináviában a német (lutheri) protestantizmus volt a meghatározó. Az 1555-ös augsburgi béke legfőbb politikai eredményeként Közép-Európa több mint hatvan évig – 1618-ig, a harmincéves háború kezdetéig – szinte töretlen békében élt.

*Ma reformátorok úgy lehetünk,
ha továbbépítjük a reformátorok művét,
nem pedig ha konzerváljuk. Az evangéliumi
egyház az örök útra, igazságra, életre, Jézus
Krisztusra figyelve, Őt követve állandóan
rászorul a jobbításra és a korrekcióra,
a változó világhoz való alkalmazkodásra.*

SZENT

BIBLIA *Curia*

AZ AZ:

ISTENNECÔES WY
TESTAMENTVMANAC
PROPHETAC ES APOSTOLOC
által meg iratott Szent könyvei.

MAGYAR NYELVRE FORDITTA
tott egéslen és wijonnan Az Istennec Magyar
országban való Anya Szent Egyházá-
nac épülésére.

LVC. XVI. vers. 29.

Vagyon Mosec és Prophetáioc, balgassác azokat, etc.

VISOLBAN

NYOMTATTATOTT MANTSKOVIT BALINT ALTAL.

M D X C. Bódog asszony háuznac 10. napon.

REFORMÁCIÓ MAGYARORSZÁGON

A reformáció magyarországi elterjedésének története elválaszthatatlan egyfelől a protestantizmus európai – főként németországi és svájci – kialakulásától és kisugárzásától, másfelől Magyarország 1526 utáni politika-, társadalom- és művelődéstörténetétől, az ország területi, állami-politikai, nemzeti megosztottságától, három részre szakadásától.

Luther Márton 1517-es nyilvános fellépése után nézetei, tanai, nyomtatott művei a földrajzi közelség és az országunkban századok óta megtelepedett német nyelvű és identitású (főként a városi-polgári szász) lakosság fokozott érzékenysége és érdeklődése miatt nagyon hamar megjelentek Magyarországon. Az előzmények közé tartozik a huszitizmus hatása, valamint a ferences és a pálos renden belüli lelki megújulási mozgalom – bevezették az anyanyelv használatát az istentiszteleten, és népszerű volt a puritán aszketizmusuk, „népbarát” szociális érzékenységük.

1518-tól fokozatosan eljutott a lutheránus reformáció a legtöbb (nagy részt német lakosságú) magyarországi és erdélyi városba, magába az udvarba is. 1521-ben a budai főiskola tanárai közül többen már Luther szellemében tanítottak. 1522-től Wittenbergben Luthernak már számos magyar tanítványa volt, 1523-ban Sopronban egy hitújító ferences barát Luther üzenetét hirdette.

1523-25 között a magyar rendi országgyűlések határozatokat hoztak – részben németellenes célzattal – a lutheránusok ellen. Az 1525. évi 4. törvénycikk Luther követőit (a

középkori eretnek-ellenes törvények szellemében) tűzhalálra ítélte. Annak ellenére, hogy a törvény értelmében csakugyan sor került kivégzésekre, tömeges üldözés – elsősorban a központi hatalom és a katolikus egyház gyengesége miatt – mégsem alakult ki. 1534-ben I. Ferdinánd király a Zwingli-féle „pestis” ellen rendelt el büntető intézkedéseket, tehát ekkor már a svájci (helvét) reformáció tanai is bizonyíthatóan jelen voltak Magyarországon.

A katolikus Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg, az 1526-os mohácsi katasztrófa után Csehország és Magyarország nyugati felének királya, az 1520-as évektől – főként az 1525-ös német parasztháború leverése után – kénytelen volt Ausztriában és Morvaországban eltűrni a lutheránus vallás terjedését, Csehországban pedig a 15. század közepétől nagyfokú autonómiát élvező (a pápaságtól de facto elszakadt) huszita egyházat, mert a fokozódó török fenyegetés miatt ki kellett egyeznie a protestáns nemességgel és városi polgársággal. Ferdinánd és V. Károly német-római császár húga, II. Lajos magyar király özvegye, Habsburg Mária, Németalföld régense maga is óvatosan pártolta brüsszeli udvarának tanult lutheránus klérusát.

A magyar reformáció elterjedését néhány sorsdöntő katonai-politikai esemény segítette elő:

1. 1526. augusztus 29. mohácsi csata – a király, a legmagasabb világi és egyházi főurak (köztük két érsek és öt püspök), több száz katolikus pap és szerzetes holtan maradt a csataterén – ez az állami és egyházi hatalmi struktúra lefejezését jelentette.

2. 1541. Buda és a középső országrész török megszállása, az oszmán birodalomba olvasztása – ezzel Magyarország három részre szakadt, az állam és az egyház hierarchiája

romokban hevert. A török hódítás következménye volt az állami és egyházi intézmények, közigazgatás (vármegyék és egyházmegyék), a nagybirtokok szétrombolása, a keresztény templomok, kolostorok, iskolák elpusztítása, illetve iszlám mecsetté, iskolává átalakítása, a helyi keresztény népesség elűzése, rabszolgaként történő tömeges elhurcolása és áttérítése.

3. Kezdetben a török hatóságok a protestáns gyülekezeteket előnyben részesítették (divide et impera politikája) igazságszolgáltatási és közigazgatási kérdésekben, hogy ezáltal is gyengítsék a katolikus Habsburgok magyarországi társadalmi bázisát. A magára maradt, kiszolgáltatott nép – nagyrészt a török „áfium” miatt – fogékonyra vált a reformátorok bűnbánatra és megtérésre szólító, mozgósító evangéliumi üzenetére/felszólítására, az új hit befogadására és az új, önálló egyházi közösségek alulról való megszervezésére.

AZ ÚJ HIT ELTERJEDÉSE

Magyarországon a politikai térkép erős széttagoltsága bátorította a szabad vallásválasztást a katasztrófát túlélő magyar fő- és köznemesek és a városi (nagyrészt német) polgárok körében – ez utóbbiak többnyire a lutheránus vallást követték. A Habsburgok ellenőrzése alatt álló Nyugat-Dunántúlon, Északnyugat-Magyarországon, a Felvidéken főként a lutheránus (ágostai) hitvallás terjedt el, mivel azt I. Ferdinánd király és családja tolerálta, majd 1564 után II. Miksa királycsászár is a középút toleráns, kompromisszumos politikáját követte – ennek következménye: több évtizedes vallásbéke Közép-Európában!

A reformációra való áttérés élén az első öt évtized során a helyi világi hatalomgyakorlók – a földbirtokos nemesség és a szabad királyi városok polgári vezetése – állt. Úgy ítélték meg, hogy politikai és pénzügyi érdekeik őrzése a protestantizmus melletti elkötelezettséggel kell, hogy párosuljon, amely hasznos fegyver lehet a katolikus Habsburgok hatalmának növelése ellen, másfelől a Habsburgok rá voltak szorulva a magyar rendekre (adó és katonaság) a török, s részben Erdély miatt is.

Magyarország középső, alföldi (török hódoltsági) területein, továbbá a Partiumban és Erdélyben is eleinte a lutheránus hit/vallás terjedt el, majd a mérleg fokozatosan a református protestantizmus felé billent el. A Partiumban és Erdélyben az 1540-es évektől egy sor protestáns zsinat ült össze – lutheránus, majd egyre inkább református befolyás. Erdődön 1549-ben hívták össze az első zsinatot, amely elfogadta a lutheránus tanításokat Dévai Bíró Mátyás összeállításában. Erdélyben 1557-ben az országgyűlés megadta a szabad (lutheránus) vallásgyakorlást a szász településeknek. Az 1550-es években a hódoltsági területen és a Partiumban, valamint Északkelet-Magyarországon a helvét protestantizmus, az 1560-as évektől pedig már az antitrinitárius tanok is kezdtek elterjedni a Partiumban és Erdélyben (Dávid Ferenc). Az 1568-as tordai országgyűlés – elsőként Európában! – kimondta a négy keresztény irány/felekezet vallásszabadságát (katolikus, lutheránus, kálvinista, unitárius) – az egyházközségek szabadon dönthettek, milyen hitű prédikátort alkalmaznak.

A zürichi Bullinger (a katolikusok elleni 1531-es kappeli csatában elesett első nagy svájci reformátor, Zwingli követője és utóda) 1551-ben kimondottan a magyaroknak írt művében bátorította a magyarokat a reformáció követésére és a

törökkel szembeni ellenállásra. A magyar lutheránus és református lelkipásztorok a magyar nép szenvedéseit és hősiességét az ószövetségi zsidó (választott) nép történelmével hozták párhuzamba. Részből a lutheránus, de főként a református hit/vallás népszerűségének másik fő oka az volt Magyarországon, hogy a protestantizmus vállalása egyszerűsége miatt a Habsburg-hűség/fennhatóság hangsúlyos elutasítását is jelentette.

A protestáns teológusok, prédikátorok, írók történelmi küldetése volt, hogy kifejlesszenek egy olyan egységesítő vallási magatartást, amelyre új életet lehet építeni. A német, a szláv és az ottomán szomszédokkal körülvett/szorongatott magyar nép a kálvinista vallási élményben találta meg az utat a nemzet megmentésére és szolgálatára, és a nemzedékeken át feldarabolt magyarság újraegyesítésére. A szomszédos népek abban az időben a helvét hitet magyar vallásnak nevezték, s valóban a magyar lett a 16. század végére Európa második legnagyobb református egyháza.

A HŐSKORSZAK ÚTTÖRŐI

A magyarországi reformáció történetének első korszaka nagyjából 1540-ig tartott – ez volt a befogadás időszaka. A wittenbergi egyetemről hazatért diákok, illetve az új tanokat elfogadó katolikus papok (főleg ferencesek) a német és magyar lakosságú városok lelkipásztoraiként vagy vándorprédikátorokként hirdették Luther tanításait. Az első generáció legfontosabb képviselői Dévai Bíró Mátyás (1500 körül–1545), akit „magyar Luthernek” keresztelt el a történetírás, Ozorai Imre, az első magyar nyelvű lutheránus könyv

A török hódoltsági területen Szegedi Kis István (1505–1572) teológiai, tanítói-nevelői és egyházszerzői géniusza szabta meg a protestáns mozgalom fejlődését. A gyakori megaláztatás, bebörtönzés, fizikai üldöztetés/szenvedés, amely életén át kísérte, követői sorsának is jelképe lett. 1561-ben, kálmáncsai prédikátorsága idején már mint baranyai püspököt (szuperintendens) istentisztelet közben fogták el és hurcolták el a törökök, kémkedéssel vádolták. Szolnoki börtönéből gyakran elvitték a piactérre, ahol hívei szeme látára brutálisan bántalmazták, Mehmed bég így akarta az embereket arra kényszeríteni, hogy óriási váltságdíjat fizessenek a papjukért. Hiába járt közben kiszabadításáért Méliusz Juhász Péter debreceni püspök, sőt János Zsigmond fejedelem is.

szerzője, és Gálszécsi András (? – 1543 körül). A lutheri eszmék elsősorban a reformátor munkatársának, a wittenbergi magyar diákokra nagy hatást gyakorló Philipp Melanchthonnak a tolmácsolásában hatottak Magyarországon. Bornemisza Péter (1535?–1584) lutheránus püspök a 16. századi Magyarország legtermékenyebb írója volt.

A helvét reformáció két jelentős központja, Zürich és Genf hatása az 1550-es évek elejétől mutatható ki a magyar reformáció történetében. Az első Zwingli szellemében működő reformátor, a gyulafehérvári kanonokból prédikátorrá lett Kálmáncsehi Sánta Márton (?–1557) volt. Kálmáncsehi nemcsak Zwinglinek az úrvacsoráról alkotott felfogását követte,

Végül Mező Ferencné, aki egyszer hallotta a rab lelkipásztor prédikálását, halálos ágyán arra kérte férjét, egy jómódú ráckevei kereskedőt, hogy szabadítsa ki ezt a sokat szenvedett embert – s az özvegy férj eleget téve felesége utolsó kívánságának, a saját pénzéhez a hívek által összeadott 1200 aranyforinton másfél év után kiváltotta Szegedi Kist a török rabságból. A prédikátor ezután elfogadta a ráckeveiek meghívását, s a Duna mente harminchat gyülekezete püspökének is megválasztotta, ott is maradt haláláig. Amikor egykori rabtartója Ráckevére látogatott, Szegedi fölkereste és megajándékozta. A nem várt jó cselekedet annyira meglepte a törököt, hogy bocsánatot kért a magyartól, Szegedi pedig igaz keresztényként kezet nyújtott, megbocsátott.

hanem a svájci hitújító gyakorlati programját követve a tiszántúli templomokból eltávolította az oltárokat, képeket és szobrokat. A katolikusok mellett a lutheri reformáció követőivel is meggyűlt a baja, végül halála akadályozta meg abban, hogy tanítására alapuló egyházszervezetet hozzon létre.

A Kálmáncschi által megkezdett munkát a következő évtizedben a helvét irányhoz egyre nagyobb számban csatlakozó prédikátorok folytatták. A svájci reformáció a magyar nemesség mellett mindenekelőtt a mezővárosi polgárság, a végvári katonaság és a parasztság körében terjedt el. A hódoltságban (többek között) a rendkívül nagy tudású Szegedi Kis István (1505–1572), a „Pater Patriae”, a Tiszántúlon pe-

dig a szintén kiemelkedő tehetségű és munkabírásu Méliusz Juhász Péter (1532–1572) tanító és szervező munkájának eredményeként az 1560-as évek második felére kialakult az önálló református egyházszerkezet. A tanítás és az egyházigazgatás megszilárdítására főként a katolikusok részéről jövő támadások, tovább a lutheri irányt követők részéről tapasztalt ellenérzések/ellenvélemények, illetve az Erdély felől érkező újabb áramlat, a Szentháromság-tagadók (antitrinitáriusok) miatt volt szükség. Északkelet- és Kelet-Magyarországon, valamint Erdélyben a német és a svájci irány elkülönülése 1566–1567-re végbement, legfontosabb állomása a II. helvét hitvallást elfogadó debreceni zsinat volt (1567).

A magyarországi református egyház teológiájára nem kizárólag és nem is elsősorban Kálvin tanítása hatott, hanem ugyanilyen fontos szerepet játszottak a svájci reformáció második generációjának képviselői, Bullinger és Béza is. A kálvini tanítás több pontja a magyar társadalmi fejlődés sajátosságai miatt csak erősen módosult formában valósult meg. Mindenekelőtt a kálvini egyházalkotmány alapját jelentő presbitériumok hazánkban csak a 17. századtól kezdve jelentek meg, korábban a gyülekezetek közvetlen irányítása a lelkész kezében volt. Ugyanígy nem érvényesülhetett a kámszedést engedélyező kálvini tanítás sem. Ezzel szemben a zsarnok uralkodóval szembeni fegyveres ellenállásra (jus resistendi) vonatkozó tétel termékenyítőleg hatott a Habsburg-ellenes felkelések idején a magyar nemesi ideológiára.

A protestantizmus áramlatai a 16. század végére egyházzá szerveződtek, és kialakult a felekezetek nagyjából stabil aránya. Magyarország és Erdély összesen kb. 3,5 millió keresztyén lakosának több mint fele a református, mintegy negyede az evangélikus egyházhoz tartozott. A fennmaradó

rész az unitárius, a katolikus és az ortodox egyház híve volt. Az ország összlakosságának tehát 80–90 százaléka lett protestáns. Ezek az arányok a 17. századi ellenreformáció során ismét módosultak, a Habsburgok ellenőrzése alatt álló nyugati és északi országrészen fokozatosan ismét többségbe kerültek a katolikusok. Az Erdélyi Fejedelemségben (és a hozzá tartozó Partiumban, Északkelet-Magyarországon) azonban az 1604-06. évi Bocskai-felkeléssel megkezdődött a református egyház új, virágzó korszaka, amely egészen a 17. század végéig tartott. Erdély fejedelmei a református (kálvini) protestantizmus bajnokaivá, a Habsburg- és az oszmán uralom alatt élő magyar keresztények védelmezőjévé nőttek ki magukat. A protestáns hittel összekapcsolódó hazafias, szabadságharcos hagyomány – a kuruc mozgalomtól és a Rákóczi-szabadságharctól az 1848–49-es magyar forradalmon és szabadságharcon át az 1930-as évek népi mozgalmáig – századokon át befolyásolta a magyar kultúrát, közgondolkodást, nem kis részben a politikai habitust is.

P *Protestánsnak lenni azt jelenti: azt tenni,
amit a 16. századi reformátorok tettek,
de nem ugyanúgy, mint ők – itt és mást!*

A magyar Kálvin és kálvinizmus. „S mi nem akkor leszünk hű követői Kálvinnak és Luthernek, ha abban követjük őket, ami gyarló, ami mulandó, amiben a kor gyermekei voltak, de akkor követjük igazán, ha abban igyekszünk nyomdokaikba lépni, ami örökbecsű, ami örökéletű, ami az emberiséget és a keresztyén egyházat egy magasabb szférába, egy magasabb nivóra emeli. És ha ezen az úton halad a mi egyházunk tovább, akkor igenis Krisztus tanát fogja hirdetni és semmi egyebet, Krisztus szolgálója lesz és senki másé...”

GRÓF TISZA ISTVÁN, 1909

„... a kálvinizmus nemcsak történelem, nemcsak rendszer, hanem élő és formáló gondolat, ma is érvényes mód a világ és az élet megítélésére, tehát: világmagyarázás és világalakítás. A kálvinizmus az a vallásos világnézet, amely az élő Isten szuverénitását hirdeti. Ebből az következik, hogy minden ismeretnek végső forrása a kijelentés. A kijelentés nemcsak az egész teremtett minden-ség, amely az Ige által jött létre, s amely az Igét sugározta át, hanem a Szentírás, amelyben az Ige irodalmi testet öltött...”

RAVASZ LÁSZLÓ PÜSPÖK, 1934

„S megered tolla lázas éjszakákon,
és növekedve ír és írva nő.
Amit leír, a századokba csendül,
sors lesz belőle, szellem és erő.

Acélos új rend, győzelmes tanítás,
világformáló s mégis ősi szó.

S teremtve hull a szomjazó szivekbe:
Igaz tudomány. Institutio.”

ÁPRILY LAJOS KÁLVIN, 1535 C. VERSE

„A magyar nemzet lelkének megnyilatkozását
kerestem s találtam meg a magyar kálvinizmus-
ban. Számomra a magyar kálvinistaság azt jelen-
tette: talpig ember lenni.”

MÓRICZ ZSIGMOND VALLOMÁSA

„(A kolozsvári Farkas utcai református kollé-
gium tanárai) tanítottak meg, hogy minden ma-
gyar ember apja minden magyar gyermeknek,
minden fiatal magyarnak. Hogy sohasem mond-
hatjuk azt: vagyok, hanem csak azt: vagyunk.
A közös rögből fakadt, közös Istennel, közös
kenyérrel, közös végzettel átszótt magyarság
egyetlen fájdalmas élet, nap felé vívódó test.
Ahol minden tagnak csak az összes többi tag
életében van értelme.”

SZABÓ DEZSŐ:

MIT ADOTT NEKEM A MAGYAR KÁLVINIZMUS?

„Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
magyarság, ha nincs – Kálvin?
Nem hiszem.”

ILLYÉS GYULA

A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT
CÍMŰ VERSE, 1946

Nem Illyés Gyula volt az első, aki 1946-os, A reformáció genfi emlékműve előtt című nagy versében kijelentette: nem hiszi, hogy volna magyarság, „ha nincs Kálvin”. Émile Doumergue Kálvin-kutató professzor száz éve, a 400. Kálvin-jubileum alkalmából írta: „Magyarország valóban kálvinista. Kálvinistább, mint amilyenek az ember képelné.” A kálvinizmus, pontosabban a reformáció helvét (svájci) irányzata a 16. század második felében egyértelműen „magyar vallás” lett, hiszen a magyar lakosság abszolút többsége reformátussá vált, s a Felvidék keleti részét, Kárpátalját és a Partiumot is magába foglaló Erdélyi Fejedelemségben Bocskai Istvántól kezdve Apafi Mihályig református volt a fejedelem és az államvallás majdnem száz évig. Nem véletlen, hogy egyedüli magyaroként a magyarok Mózesének, az igaz hit védelmezőjének is nevezett szablyás Bocskai szobra áll a reformáció genfi emlékművén a holland Orániai Vilmos és az angol Oliver Cromwell ércbe öntött alakja között.

MAGYAR NYELVŰ BIBLIÁK

A protestantizmus magyarországi elterjedését megelőzték az első magyar Biblia-fordítások, de ezek csak a Szentírás egyes részeit tartalmazták. Protestáns szerzők az első magyar részleges bibliafordítást huszitáknak (Pécsi Tamás, Újlaki Bálint) tulajdonítják. A 15. századbeli első magyar bibliafordításnak csak három töredéke maradt fenn. A nyugat-európai bibliafordítások a magyar humanisták között is követőkre találtak. Komjáti Benedek Szent Pál leveleit már 1532-ben lefordította és úrnője, Perényi Gáborné költségén, Krakóban ki is nyomtatta. Pesti Gábor ültette át magyarra a négy evangéliumot, amelyet 1536-ban nyomtattak ki Bécsben.

Az Újszövetség első teljes magyar nyelvű fordítása és kiadása Sylvester János nevéhez fűződik, a mű 1541-ben jelent meg az első magyarországi nyomdában, Sárváron, a kiadás költségeit Nádasdy Tamás báró, Horvátország és Szlavónia bánja viselte. A magyarországi reformáció nagy bibliafordítói – a lutheránus Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, és a református Méliusz Juhász Péter, Félegyházi Tamás – később a fenti humanista tudósok, írók örökségét vitték tovább. 1590-ben jelent meg az első teljes, az eredeti nyelvekről való magyar bibliafordítás, a Vizsolyi Biblia, Károlyi Gáspár gönci református lelkipásztor (az „istenes vénember) fordításában és kiadásában.

P*rotestáns keresztyénné nem egy magatartás,
hanem egy viszony tesz: a személyes hitre,
bizalomra és szeretetre épülő kapcsolat Istennel.*

A Vizsolyi Biblia hozta össze két nagy reformátor nemzedék két kiemelkedő képviselőjét: Károlyi Gáspárt, a gönci prédikátort és Szenci Molnár Albertet, Közép-Európa egyik leghíresebb vándorló reformátorát. Az „istenes vénember” az abaúji vidék legfőbb református teológusa, egyházszervezője és egyházi vezetője volt, élete fő műve az első teljes magyar fordítású Biblia megalkotása: részfordítása, szerkesztése, jegyzetelése, sajtó alá rendezése és kiadása. A fordítást és a nyomtatást szívügyének tekintette és bőkezű adománnyal segítette Rákóczi Zsigmond, a település ura, a későbbi erdélyi fejedelem. A munka három év alatt készült el Göncön, majd a nyomtatás 1589-90-ben folyt Vizsolyban. Az akkor tizenöt-tizenhat éves diák, Szenci Molnár Albert országos körútján eljutott Göncre, ahol elszegődött a hatvanéves Károlyi mellé nyomdászinasnak. Naplójában így ír erről: „... az első kibocsátásnak szolgálatjában akkori gyermekségemben is részessé tölt engemet az Istennek gondviselése. Holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Károlyi Gáspárnak, az gönci prédikátornak, az ki fő igazgatója volt az kinyomtatásnak, és engem gyakorta az vizsolyi nyomtatóhelybe kiküldött az őtőle írott levelecskével... És mikor már az könyv nyomtattatnék is, egynehányszor hallottam, hogy fohászzkodván így szólt: Csak az Isten addig éltesse, míg ez Bibliát kibocsát-

hassam, kész leszek meghalni és az Krisztushoz költözni.”

A Biblia nyomtatását 425 éve, 1590 júliusában fejezték be, mintegy nyolcszáz példányban jelent meg. A máig fennmaradt példányok számát 52-54-re becsülik, ebből 24 országhatárainkon kívül található. Egy eredeti példány látható a vizsolyi református templomban is. Ez a könyv a legrégebb

fennmaradt (és ma is használt) teljes szövegű, magyar nyelvre lefordított Szentírás. A nyomtatás fáradságos munkáját a lengyel Mantskovit (vagy Mantskovits) Bálint végezte. A hungarikumok sorába 2015 januárjában került a Vizsolyi Biblia, amely nemcsak a magyar reformáció megerősödését és a könyvnyomtatás meghonosodását, hanem az irodalmi magyar nyelv tökéletesedését is jelentette, hatása a magyar irodalmi nyelv alakulására szinte felmérhetetlen. A Károlyi Biblia kisebb-nagyobb revíziókkal több mint száz kiadást ért meg, és máig a legnépszerűbb bibliafordítás a magyar nyelvterületen.

Szenci Molnár Albert gönci élményei hatására beiratkozott a debreceni református kollégiumba, majd rövidesen külföldre ment tanulni, megjárta Wittenberget, Strassburgot, Zürichet, Genfét, Heidelberget, ahol a kor legkiválóbb protestáns egyetemei működtek. Neki köszönhető, hogy a magyar reformátusoknak sikerült bekapcsolódniuk az európai protestantizmus vérkeringésébe. Ő az első műfordítónk, aki lefordította mind a százötven zsoltárt azzal a céllal, hogy énekelni lehessen azokat – a református istentiszteleteken ma is éneklük Kárpát-medence-szerte. 1608-ban a németországi Hanauban másodszor, 1612-ben Oppenheimben harmadszor újra kiadta a Károlyi-féle Bibliát, a fordítást alaposan átdolgozta, a nyelvi és nyomtatási hibákat korrigálta, és könnyebben használható formátumban nyomtattatta ki, hogy „a prédikálószékbé felvihessék a magyarországi anyaszentegyházegyház prédikátorai”. A vizsolyi kiadású Szentírás ugyanis túl nagy méretű volt és hat kilót nyomott, nehéz volt használni. Szenci Molnárnak nem kevés gondot okozott, hogyan juttassák el a Bibliát Magyarországra, ekkor egy kereskedő azt tanácsolta, hogy ezeröt száz példányt boroshordókba csomagoljanak és a legközelebbi karavánnal szállítsák azokat Bécsen keresztül Magyarországra. A revideált Bibliák ilyen kalandos úton jutottak el végül a református magyar gyülekezetekhez.

MARTIN LUTHER (1483–1546)

Német reformátor, aki 1517. október 31-én hozta nyilvánosságra 95 vitatételét, s ezzel történelmi útjára indította a reformáció mozgalmát. Teológiai munkájával a középkori keresztény egyház Biblián alapuló megújítására törekedett, bibliafordításával megalapozta a modern német nyelvet, az Istennek felelős lelkiismeret hangsúlyozásával leépítette az egyházi hierarchiát és méltó helyére emelte az egyházi és világi egyháztagok keresztény életvitelét, szolgálatát.

A magyar protestánsok által hagyományosan magyarosan emlegetett Luther Márton 1483. november 10-én született a szászországi Eislebenben. Alapozó iskolái után jogi pályára készült, de egy életét fenyegető viharba kerülve lelki fordulaton ment keresztül, és az ágostonos

szerzetesek közösségébe lépett Erfurtban. Szerzetesként teológiát tanult, pappá szentelték és tanári katedrát kapott az 1502-ben alapított wittenbergi egyetemen. Itt állt elő 1517 októberének végén híres 95 tételével, melyben élesen támadta a pápaság által mozgatott búcsúcédula-árusítást. (A korabeli gyakorlat alapján pénzért szerezhettek egyházi igazolást a bűnök bocsánatáról az egyház tagjai, amivel lényegében nagyobb tiszteletet követeltek az egyház elő-

írásainak és bűnbocsátó hatalmának, mint Isten parancsolatainak és irgalmasságának.)

1517 és 1521 között vitákkal és megfélemlítéssel igyekezett az egyház Luthert meghátrálásra bírni, amit ő Isten ígéjéhez ragaszkodva visszautasított. A wormszi birodalmi gyűlésen (1521) már egyházi kiközösítése után mondták ki rá a birodalmi átkot is, ekkor tulajdonítják neki a híres mondatot: „Itt állok, másként nem tehetek. Isten engem úgy segítjen!”

X. Leó pápa és a Habsburg V. Károly császár lépései után a reformáció visszafordíthatatlanná vált. A következő évtizedekben Luther írásaival, prédikációival, magánéletével egész Németországra, sőt Európára nagy hatással volt. A német bibliafordítás és az oktatás megújítása melletti elkötelezettsége kulturális, a világi hívők szolgálatának egyenrangúvá tételével társadalmi téren hozott gyökeres fordulatot. Szerzetesi ruháját csupán 1525-ben tette le, amikor megnősült, majd sokgyermekes családot alapított. Családi otthona, a korábbi wittenbergi „fekete kolostor” lelki-szellemi műhelyé, asztala a közösség és gondoskodás helyévé vált.

Küzdelmes életét 1546. február 10-én fejezte be szülővárosában meghitt baráti körben, akik hitvalló búcsúszavait is feljegyezték. Nyughelye a wittenbergi vártemplomban van legfontosabb harcostársa és közeli barátja, Philipp Melanchthon sírköve mellett.

 A protestáns egyház identitása nem a kereteken – külső formákon –, hanem a középpontban – a belső tartalomban – dől el. A tartalom az állandó lényeg, a forma a változó módszer.

PHILIPP MELANCHTHON (1497–1560)

Wittenbergi reformátor és kiemelkedő humanista tudós, aki általános műveltségét, teológiai tudását és konszenzusra törekvő, békeszerető emberi természetét egyaránt a reformáció szolgálatába állította. Nevéhez köthető az evangélikusság névadó hitvallásának, az Ágostai Hitvallásnak a megfogalmazása 1530-ban. A tudomány és az oktatás körében kifejtett munkája nemcsak Németországban, hanem a korabeli európai viszonyokban is alapvető reformot, ugrásszerű fejlődést hozott.

Melanchthon 1497. február 16-án született Brettenben, családjából hozta magával a legmagasabb humanista műveltséget és nyitottságot. Zsenialitása elsősorban a klasszikus nyelvek – héber, görög, latin – terén mutatkozott meg. Heidelbergben, majd Tübingenben tanult, ahol ti-

zenhét évesen már egyetemi előadásokat tartott, 1518-ban pedig meghívást kapott a wittenbergi egyetem tanári állására. Ettől fogva lett Luther közvetlen munkatársa, majd leghűségesebb barátja.

Hamarosan teológiai jártasságának és rendszerező képességének is jelét adta: 1521-ben összeállította a *Loci Communes* című munkát, amely a reformatori tanítás első összefoglalása. Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen, ahol

V. Károly császár számadásra idézte be és ellehetetleníteni igyekezett a reformáció képviselőit, az életveszély miatt távoltage Luther egyetértésével ő foglalta össze az evangélikus hittételeket az Ágostai Hitvallásban, illetve annak védőiratában, az Apológiában. E két irat nézőpontja, amely a vitás kérdések rendezésére a közösen vállalható tanok hangsúlyozásával törekszik, máig mértékadó.

Melanchthont az elmúlt évszázadok múltával is „Németország tanítómestere-ként” emlegetik, aki jó humanistaként mind a tudományok, mind a pedagógia iránt nagy fogékonyságot mutatott, s reformelképzelései alapjaiban változtatták meg az európai oktatást. Különösen is igaz ez Magyarországon, ahol a reformáció nyomán alapított iskolákat az ő eszméit követve szervezték meg. Hazai reformátorainkra – mivel latin nyelven oktatott – gyakran nagyobb személyes hatása volt, mint Luthernek.

Élete során törekedett a formálódó keresztény felekezetek – evangélikus, református, katolikus – közötti konszenzus helyreállítására, azért többnyire minden táborban erős kritikát kellett elszenvednie. A kiéleződő teológiai viták, az elmérgesedő politikai indulatok és felesége, gyermeke elvesztése feletti gyász árnyékolták be utolsó éveit. 1560. április 19-én hunyt el Wittenbergben, sírja a vártemplomban, Luther sírjához közel található.

HULDRYCH ZWINGLI (1484–1531)

A svájci német reformáció vezéralakja. Zürich városának lelkészeként nagy határozottsággal megfogalmazott és bevezetett reformátori nézetei és intézkedései meghatározóan hatottak a helvét – református – reformáció követőire. Egyházszerkezeti és teológiai álláspontját harcos következetességgel képviselte, életét a csatatéren áldozta oda az általa támogatott tábor soraiban.

Zwingli 1484. január 1-jén született a svájci Wildhausban, humanista és teológiai képzettséget Bernben, illetve Bázelen szerzett. Érdeklődését meghatározta a Szentíráshoz, azon belül is az Újszövetséghez fűződő érdeklődése, első egyházat érintő kritikus észrevételei is ezt tükrözték. Luther fellépése

nyomán maga is egyre aktívabban állt ki az egyházi visszaélésekkel szemben, s 1519-ben megkezdett zürichi lelkészi szolgálatában ennek egyre határozottabban szerzett érvényt.

Kezdetől fogva több kérdésben is vállalta a konfrontációt: egyrészt élesen bírálta a búcsúcédulák intézményét és árusítását, másfelől elutasította a Svájcban mély hagyományokban gyökerező, idegenek szolgálatába szegődő zsoldos katonaságot. Hamarosan elhíresült a szigorú erkölcsi rendszabályairól, amelynek hangsúlya a személyes keresztény hiten nyugodott az egyházi szokások vallásos követésével megelé-

gedő kereszténységgel szemben. A nagyböjt demonstratív megtörése kolbászosztással, a templomi díszítés és hangszerek eltávolítása, majd a két szín alatti úrvacsoravétel hivatalos bevezetése mind-mind újabb lépéseket jelentett reformátori tevékenységében.

Bár a németországi reformáció közvetlen hatással volt rá és reformátortársaira, a svájci környezet és a teológiai különbségek mégis önálló útra terelték őket. Ez a különállás lett végleg nyilvánvaló az 1529-es marburgi kollokviumon, ahol a reformáció vezető teológusai – köztük Luther és Zwingli – eredménytelenül folytattak megbeszéléseket az egységes álláspont reményében. A töréspontot mindenekelőtt az úrvacsorai tanításban, Krisztus jelenlétével kapcsolatban nem tudták feloldani.

Zwingli a svájci katolikus és reformált hitű kantonok küzdelmében központi szerepet kapott. Az 1529-ben még erőfeszítések árán elkerült katonai összetűzés végül két évvel később mégis elkerülhetlenné vált, s a Kappelnél lezajlott csatában – amelyben a katolikus erők arattak diadalt – a harcmezőn lelte halálát 1531. október 11-én. Holttestét ezután megégették és szétszórták.

***Krisztushoz való viszonyunk a lényeg,
ez azonban kihat a keretekre, a külső
formákra. Krisztushoz való viszonyunk
alapjaiban változtatja meg
gész személyiségünket, és ez egyre inkább
kisugárzik életünk minden területére.***

JEAN CALVIN (1509–1564)

A francia nyelvű svájci reformáció vezéralakja, genfi reformátorként törekedett arra, hogy azt „istenfélő városként” újraszervezze. Egyházszerző tevékenysége mellett igemagyarázó és teológiai munkásságával letette a református felekezet teológiai alapjait, de nagy hatással volt a francia nyelv fejlődésére és az újkori társadalomfejlődésre is. Legfontosabb műve az *Institutio Christianae religionis*, melyben reformátori tanításának összegzését adta.

A magyarok számára Kálvin János 1509. július 10-én született a franciaországi Noyonban. Bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott és teológiai ismereteket is szerzett Párizsban és Orléans-ban. Ekkor ismerkedett meg a lutheri reformáció tartalmával, helyzetével is. 1533 után egyre elmélyültebben művelte a teológiát és a reformáció iránti növekvő elkötelezettsége miatt többször menekülni kényszerült. Végül 1536-ban érkezett meg Genfbe, az önállósult városállamba, ahol éppen abban az időben vezették be a reformációt, s Kálvin – látva a zavaros genfi állapotokat – előbb Farel lelkész munkatársa, majd egy diadalra vitt hitvita után még abban az évben a város prédikátora lett.

Szigorú egyházi és városi reformjavaslataikat csak részben fogadta el a genfi tanács, s az ebből keletkezett konfliktus

nyomán 1538-ban száműzetésbe kellett vonulnia. Strassburgban lett lelkész, és itt is nősült meg. Rendszeresen részt vett a németországi egyházi vitákban, így ebben az időben működött együtt Philipp Melanchthonnal is. Genfben végül a tanács hívására 1541-ben tért vissza, ahol nemcsak a város teljes megreformálásához látott újult erővel hozzá, hanem egyházszervező munkájához is: kiadta az *Institutio francia fordítását*, énekeskönyvet, kátét jelentetett meg.

A városban megvalósítandó kemény erkölcs és rend, valamint az ehhez kapcsolódó felügyelet viszont újabb ellentétekhez vezetett. Helyzetét 1555-ig a városi vezetéssel folytatott küzdelmek fordulatai határozták meg, azután azonban haláláig megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel irányította a várost. Tanításában a presbiteri rendszer bevezetése maradandó jelentőségű lett mind az egyház, mind a társadalmi fejlődés szempontjából, teológiájában az Ő- és az Újszövetség szoros összetartozása és a kettős predestináció tanítása hangsúlyos. Az úrvacsora kérdésében Luther és Zwingli közötti álláspontra helyezkedett.

Művekben rendkívül termékeny és szellemi hatásában egész Európára kiható életét Genfben fejezte be 1564. május 27-én.

A személyes és egyházi reformáció örök

parancsát Jézus Krisztustól kapta:

„Újonnan kell születnetek!” (Ján. 3,7)

Az újjászületés = új teremtés: „Ha valaki

Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre.” (2Kor. 5,17)

REFORMÁTOROK ÁRNYÉKA

LUTHER MÁRTON ÉS A ZSIDÓSÁG

„Ezért így szól szerény kérésem és tanácsom: ha méltányosan bánnánk velük és a Szentírásból tisztán oktatnánk őket, néhányuk megtérhetne.” (Luther, 1523)

Luther megnyilatkozásainak tartalma, hangneme a zsidósággal kapcsolatban jelentősen változott a pályája során: 1523-ban még azt várta, hogy a hitújítás szellemében hirdett evangélium nagyobb számban eléri és megnyeri a zsidóságot – 1543-ban viszont már több művében kemény hangnemben és metsző kritikával szólal meg. Mi lehet a háttérben?

A zsidósághoz fűződő viszonyára időközben számos indirekt, főként teológiai és egyházi vita is negatív hatással volt. Egyrészt a radikális vallási csoportok miatt, amelyek gyakran az ószövetséget használták öngazolásra – pl. az ószövetségi előírásokat felújítva (törvények, szombat), vagy éppen a Szentháromság létezését cáfolva ószövetségi igék alapján. Hasonló tartalmi ellentétek mutatkoztak a bibliafordítás során a szövegek teológiai értelmezésében. Figyelembe kell vennünk a kor történelemszemléletét is: amennyiben a történelem tanúságát látják egy-egy csoport, közösség megítélésében (nemcsak a zsidósággal, hanem pl. a török problémájával kapcsolatban is). Végül említendő néhány elmérgesedett, személyeskedő vita Luther és a zsidóság egyes képviselői között.

Luther 1543-ban jelentette meg A zsidókról és hazugságaikról, majd a Sém Hamphoras című írásait, amelyben élesen kritizálta és támadta a zsidóságot (Melanchthon már ugyanebben az évben igyekezett e könyvvel ellentétben toleráns álláspontot érvényesíteni). Ennek egy részében olyan javaslatokat tett a zsidósággal szembeni bánásmódra – súlyos korlátozások, közmunka, kényszerköltöztetés –, amelyekre aztán a Harmadik Birodalom ismételten hivatkozott. Ezen a ponton nem tehetünk mást, mint hogy ebben a kérdésben elismerjük a lutheri álláspont tarthatatlanságát, és egyben elítéljük a náciizmus zsidósággal szembeni fellépését. Ezt akkor is meg kell tennünk, ha a 20. századi pusztító antiszemitizmus felelősségét nem lehet közvetlenül visszavetíteni a korábbi történelmi korokra és személyekre.

KÁLVIN JÁNOS ÉS AZ ANTITRINITÁRIUS SZERVÉT MIHÁLY

1553. október 27-én drámai jelenet zajlott le a Genfhez közeli Champel mezején: a Szentháromság-tagadó Szervét Mihályt (Miguel Serveto) eretneknek ítélt könyvével, a Restitutio Christianismi egyik példányával együtt elevenen elégették.

Szervét Mihály 1511-ben született Spanyolországban. Sokféle tudomány – orvosi, jogi, asztronómiai tudományok, matematika, teológia – iránt érdeklődő, humanista szellemű tudós, orvos, teológus vált belőle, aki Európa számos országát bejárta és tudós körök sokaságával vette fel a kapcsolatot. Az 1530-as években fogalmazta meg először rendszerezett formában azt a nézetét, hogy a Szentháromság-tan tévelygés,

eltérés az ősi biblikus keresztény tanítástól. A korai kereszténység általa vázolt egyszerűségéhez való visszatérést szorgalmazta, de egyben azt is remélte, hogy mind a zsidósággal, mind az iszlámmal nagyobb összhangba tudja visszaállítani a keresztény tanítást. E nézetei miatt vizsgálatot indított ellene Franciaországban az inkvizíció – ahogyan műveit Németországban is betiltották –, de a vizsgálat közben megszökött, s Genfbe menekült.

SZERVÉT MIHÁLY

Itt azonban a református Genf tanácsa is eljárás alá vonta. Nézeteit természetesen Kálvin is elutasította, s az 1553-ban megjelent Restitutio neki küldött példányát átadta a hatóságoknak. A felkért reformált városok (Bern, Zürich, Schaffhausen, Bazel) egyöntetűen elítélték, ezt követően a genfi tanács halálra ítélte. Kálvin szerepét azóta sokan vizsgálták és értékelték már az események háttérében – kétségtelen, hogy a halálos ítéletet nem ő eszközölte ki, ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy genfi és svájci befolyását nem mozgósította Szervét megmentésére. Ezen a kor viszonyai között azonban nincsen mit csodálni: a szélsőséges teológiai nézeteknek, mint a Szentháromság tagadása, sem a katolikus, sem a protestáns táborban nem volt realitása, a bevett és elfogadott büntetés ilyen esetben többnyire a halálbüntetés volt. Az antitrinitárius (idehaza unitárius) teológiai nézetek terjedése erősen megosztotta tehát a protestantizmus táborát is a 16. században.

REFORMÁCIÓI SZÍNES ABLAK

1. A TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS HATÁROZATA, 1568

Különleges helyet foglal el a reformáció évszázadának az európai történetében az 1526 után fokozatosan három részre szakadó Magyarország erdélyi területén tartott 1568-as tordai országgyűlés. A vallás kérdésében máshol nem tapasztalható toleranciával négy felekezet szabad vallását és gyakorlását is engedélyezték: a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius egyházakét. Ez utóbbi különösen is jelentős – még akkor is, ha János Zsigmond fejedelem maga is ide tartozott –, mivel az antitrinitárius mozgalmat Európa más tájain nem tűrték meg. A vallásról szóló artikulust a gyakorlatban megvalósuló széles körű tolerancia mellett elsősorban reálpolitikai szempontból értékelhetjük: az erdélyi fejedelemség nemességének és népességének vallási megosztottságából fakadó politikai sebezhetőségét józan kompromisszummal igyekeztek mederben tartani az akkori kritikus történelmi helyzetben.

„Mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédi-kátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bántassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy

helyéből való priválással fenyögessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek igéje által vagyon.”

2. A VIZSOLYI BIBLIA

Az első teljes, magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent Szentírás, melyet Károli (Károlyi) Gáspár gönci református lelkész és munkatársai készítettek és adtak ki 1590-ben. A Biblia egyes részeinek – elsősorban az Újszövetségnek és a zsoltároknak – korábbi fordításai már a 15. századból is ismertek, a reformációt követően aztán mind evangélikus, mind református körben megkezdődött a fordítás munkája az eredeti héber és görög nyelvű szöveg alapján. Károli Gáspár Bibliája azóta is számtalan kiadást – és több revíziót – élt meg, az utolsó kettő (1908, 2011) jelzi a megújított formában való hozzáférés nem csökkenő igényét. Bár a magyar nyelv történetében és kultúrájában jelentős hatása van, nyelvteremtő erejében nem mérhető Luther német Bibliájához.

3. VIGASZTALÓ ZSOLTÁROK MÁRIA KIRÁLYNÉNAK, 1526

A magyarországi reformáció történetének egyik legkorábbi reménye volt Mária királyné (1505–1558), II. Lajos királyunk felesége, akiről a magyar történelem egyik legkritikusabb pillanatában, az 1526. augusztusi mohácsi csatavesztés körüli időkben az a hír járta Európában, hogy a lutheri reformáció titkos pártfogója. Mindezt több szállal is alá lehetett

támasztani, különösen az udvarban pártfogolt lutheránusokra tekintettel. Ezt erősítette az is, hogy közvetlenül a mohácsi vész után Luther „Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhez” címmel egy írását küldte el neki, amit egyfajta protestáns királytükörnek is tarthatunk. Ennek előszavában ezt írja: „Derék emberek közlésére határoztam el, hogy ezt a négy zsoltármagyarázatot Fenségednek megírom, ezzel intve Fenségedet arra, hogy bátran és vidáman tartson ki Isten szent igéjének Magyarországon történő támogatásában, miután azt a jó hírt kaptam, hogy Fenséged az evangéliumhoz vonzódna...”

4. FELVIDÉKI HITVALLÁSOK

A magyarországi evangélikusság első hitvallását 1545-ben fogadták el a szatmári Erdődön tartott zsinat részvevői, melyben jórészt az 1530-as Ágostai Hitvallást vették alapul. Ennek a folytatásában játszott döntő szerepet Stöckel Lénárd (1510–1560) lőcsei iskolarektor és reformátor, az ő teológiai tudásának és hitének a gyümölcse az 1549-ben megírt Ötvárosi Hitvallás (Confessio Pentapolitana). Ez és az ezt követő felvidéki hitvallások (1559. Hétvárosi Hitvallás, 1569. Szepesi Hitvallás) közvetítették az evangélikus tanítás legfontosabb pontjait ebben az országrészben, és egyben egy körbe is szervezték a hit kérdésében a legfontosabb városokat. Teológiai munkássága és a reformatori pedagógiai és iskola-reform alapjainak a letételével Lőcsén Stöckel Lénárd „Magyarország tanító mestereként” maradt meg a hazai evangélikusság emlékezetében.

5. ISKOLADRÁMÁK

A reformációnak a gyülekezeti és iskolai tanítás körében bevezetett újításai nagyban járultak hozzá az egyházújító mozgalom sikeréhez és népszerűségéhez. A gyülekezeti népének (korálok) és a zsoltáréneklés mindmáig az evangélikusság és a reformátusság identitásának meghatározó elemei. Hasonló jelentősége volt az – elsősorban bibliai vagy egyháztörténelmi tartalmú – iskoladrámáknak is, melynek módszereivel egyszerre ismertették meg az ifjúsággal a biblikus igazság és hitvalló magatartás alapjait. Hazai körben Sztárai Mihály (1510k–1575) reformátor, az első hazai evangélikus püspök volt ennek első és egyben legtermékenyebb meghonosítója. Hatalmas egyházszervező és prédikatori szolgálata is széles körű tehetségén alapult, históriás énekeiben pedig a bibliai három ifjú, Judit vagy Illés hithűségét mutatta be uralkodóktól, hatalmasoktól elszenvedett üldöztetésük idején.

6. FABULÁK

A hazai reformáció különleges színeit, egyben a klasszikus humanista műveltség iránt való elkötelezettségét is jelentik az ókori műfajt felelevenítő Heltai Gáspár (1512?–1574) fabulái, állatmeséi. Erdélyi szászként a wittenbergi egyetemen lett katolikus papból evangélikus reformátor, de a 16. századi magyarországi reformációban nem egyedi esetként előbb református, élete utolsó szakaszában pedig unitárius lett. A reformáció ügyét nagyban segítette azzal is, hogy Kolozsváron munkálkodva nyomdát, majd papírmalmot is működtetett. Száz fabula című könyve és más munkái alapján a magyar prózai irodalom és helyesírás egyik megteremtőjének tartják.

7. DEBRECENI HITVALLÁS, 1562

A Debreceni(-Egervölgyi) Hitvallás az 1560-as évek elején született, az első hazai református hitvallási irat. Elfogadása a debreceni és nagyváradai zsinatokhoz köthető, megfogalmazásában Méliusz Juhász Péter (1532–1572) debreceni lelkész és teológus, református püspök emelkedett ki. A hitvallás hátterében már egyre élesedő felekezeti ellentétek álltak a katolikus, az evangélikus, valamint a református egyházi táborok között. Méliusz széles körű műveltségével, teológiai alaposágával és termékeny írói munkásságával, fordítói és énekszerzői örökségével rövid élete ellenére is kiemelkedő és meghatározó erejű egyénisége a hazai – elsősorban a református – reformáció történetének.

REFORMÁCIÓ AZ ELSŐ NEMZEDÉK UTÁN

A 16. század utolsó harmadában fokozatosan kristályosodtak ki Közép-Európában – így a magyarországi protestantizmusban is – mind a reformáció különvált irányzataiból alakult egyházak, mind az ezekhez kapcsolódó teológusi és politikai-társadalmi körök. Ugyanebben az időben már jelentős mértékben terjedtek el a reformált egyházak nyugaton (pl. Hollandia, Anglia, Skócia) és északon (skandináv államok) is, ami gyakran az államegyházi típusú egyházreform bevezetésével valósult meg. Ennek nyomán a kereszténység európai térképe jelentősen kiszínesedett a katolikus és a különböző protestáns egyházak egymás melletti megjelenésével. A protestantizmus kulturális, pedagógiai, politikai és gazdasági erőtere is egyre kiterjedtebbé vált.

A későbbiekben tovább színezte a protestáns egyházak táborát mind a hagyományos egyházakon belül megjelenő, mind az onnan önálló útra induló megújulási mozgalmak sora (az előbbi esetben gondolhatunk pl. a pietizmus és a felvilágosodás hatására, az utóbbi körben pl. a baptista, metodista stb. egyházakra). Ennek a sokféleségnek a köréből indult meg az újkori missziói munkavégzés is – elsősorban a Biblia terjesztésével és az igei-karitatív missziói munka végzésével a 17. századtól kezdve mindmáig folyamatosan.

A keresztény sokszínűség különleges következménye és gyümölcse lett a 20. század során az ökumenikus mozgalom is, amely elsősorban a protestáns egyházak kezdeményezésére ma már összeköti a kereszténység valamennyi nagy felekezetét: a protestáns egyházak közösségét (beleértve természetesen az anglikánokat is), a katolicizmust, a keleti ortodoxiát és más önálló keleti egyházakat, valamint a pünkösdi megújulás újabban egyre népesebb táborát. Elsősorban a protestáns egyházak részvételén alapul a világ legnagyobb ökumenikus szervezete, az 1948-ban létrejött Egyházak Világtanácsa is.

A reformáció örökségét valló és vállaló egyházak kezdettől fogva úgy fogták fel a küldetésüket, hogy nem önmaguk egyházi kiépítése a feladatuk, hanem a világon élő egész kereszténységet átjárva és a biblikus alapokhoz ragaszkodva szolgálják az egyház krisztusi megújulását, valamint odaforulását minden ember felé. A reformáció küldetése tehát soha nem veszti értelmét vagy időszerűségét, ahogyan a régi reformátori elv is mondja: *ecclesia semper reformanda* – az egyház mindig reformálásra szorul!

HÁNYADÁN ÁLLUNK?

1949 után először 2001-ben, majd 2011-ben tette lehetővé a népszámlálásról szóló törvény, hogy a vallás kérdéskör része legyen a népszámlálási programnak. A kérdésfeltevés a vallási közösséghez, felekezethez tartozást kérdezte, függetlenül attól, hogy valakit az egyházi nyilvántartásokba bejegyezték-e vagy sem, megkeresztelték vagy befogadó szertartás részese volt-e, illetve vallását gyakorolja-e, vagy sem. A népszámlálási törvény szerint a válaszadás önkéntes volt, ezzel együtt a kérdésre 2011-ben a lakosság csupán 73 százaléka válaszolt. A nem válaszolók aránya 2001-hez képest két és félszeresére nőtt – a meglepő változás okairól egyházi szakemberek elmondták, hogy a kérdezőbiztosoknak más kérdést kellett feltenniük 2001-ben és mást a legutóbbi felméréskor. A 2001-es kérdőívben ennyi szerepelt: „Vallása, felekezete:” míg 2011 októberében a következő kérdésre kellett felelni: „Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?”

A kérdésre válaszolók összesen 286 féle vallást, felekezetet jelöltek meg. A nagy történelmi egyházakhoz tartozók száma csökkent, a kisebb egyházak, felekezetek híveinek aránya emelkedett, valamint jelentősen nőtt az egyházhoz, felekezethez nem tartozók száma: 1 483 369-ről 1 806 409-re, arányuk a teljes lakosságon belül 14,5 százalékról 18,1 százalékra.

Ha a nem válaszolókat kiszűrjük, vagyis csak azokon belül nézzük az egyes felekezetek arányát, akiknek a hovatartozásáról egyáltalán tudunk valamit, ezek szerint 2001-ben a válaszolók 17,8 százaléka volt református, míg tíz évvel később

15,9 százalékkuk. A visszaesés tehát 1,9 százalékpont, vagy másképp: 10,6 százalékos (az összlakosságnál látott 28,2 százalékkal szemben). A római katolikusok aránya a tíz évvel korábbi 58,2 százalékról 51 százalékra, az evangélikusoké mintegy 3 százalékra esett a válaszolókon belül.

A katolikusok száma (kerekítve) 3 millió 872 ezer fő, így a magukat egyházhoz, felekezethez tartozónak vallók 71 százaléka katolikus, míg 2001-ben ez arány 73 százalék volt. A második legnagyobb egyház a hívők száma alapján a református, 1 millió 153 ezer hívével a vallásos lakosság 21 százalékát teszi ki, csaknem ugyanannyit, mint 2001-ben. Evangélikusnak vallotta magát 215 ezer fő, az egyházi, felekezeti kötődést jelzők 4 százaléka, szintén közel ugyanannyi, mint 2001-ben. A kisebb egyházak közül legtöbben baptistának, valamint a Hit Gyülekezetéhez tartozónak vallották magukat, mindkét esetben valamivel több mint 18200-an. Az unitáriusok száma 6800, a metodistáké 2400, az adventistáké 6200, a pünkösdieké 9300, a többi protestáns 21500. Az összes protestáns felekezet bevallott híveinek száma valamivel több mint 1 millió 451 ezer, ami a teljes népesség 14,6, a vallásos lakosság 26,4 százaléka volt 2011-ben.

 A reformátorokhoz viszonyítva olyanok vagyunk, mint a törpék, akik óriások vállán ülnek. Kisebbség vagyunk, mint ők, de az a tény, hogy a vállukon ülünk, lehetővé teszi, hogy valamivel messzebbre lássunk, és meglássunk olyan dolgokat, amelyeket ők még nem láthattak.

Kiadja: A PROTESTÁNS ÚJSÁGÍRÓK SZÖVETSÉGE

Felelős kiadó: NOVOTNY ZOLTÁN *elnök*

A kiadványt az AMFIPRESSZ gondozta

Felelős vezető: SZABÓ GYÖRGY ISTVÁN

Tervező és műszaki szerkesztő: SZABÓ DÁVID KÁROLY

Nyomdai munkálatok: LAUER NYOMDA

Felelős vezető: MENLAUER GYÖRGY

ISBN 978-963-8230-15-7

9 789638 1230157